

Наукове періодичне видання

**КИЇВСЬКИЙ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ
ВІСНИК**

Науковий журнал

17 (17) 2019

Київ
2019

ISSN 2307-8060

Наукове періодичне видання
Київський науково-педагогічний вісник

Науковий журнал

17 (17) 2019

Редактор, коректор – Багреєв І. С.

Верстка-дизайн – Бараненко К. В.

Відповідальність за підбір, точність наведених на сторінках журналу фактів, цитат, статистичних даних, дат, прізвищ, географічних назв та інших відомостей, а також за розголошення даних, які не підлягають відкритій публікації, несуть автори опублікованих матеріалів. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та видавця. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 19870-9670Р від 19.04.2013 р.

Засновник журналу: «Київська наукова організація педагогіки та психології»

Видавник: «Київська наукова організація педагогіки та психології»

04108, м. Київ, а/с 58

www.knopp.org.ua

E-mail: office@knopp.org.ua

Телефон: +38 066 699 58 42

© «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019

© Автори наукових статей, 2019

© Оформлення Ястреба О. Л., 2019

ЗМІСТ

Боровенська К. С., Байєр О. О. ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ НА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПІДЛІТКА.....	4
Булавенко С. Д. АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	10
Демченко Л. Г. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	16
Карвацька Н. С., Русіна С. М., Рудницький Р. І. СТРАТЕГІЇ І НАПРЯМКИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	21
Карпова І. Г. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В МУЗИЧНІ КУЛЬТУРІ ЧЕРНІГІВЩИНИ У ХІХ СТ.....	26
Магрламова К. Г., Кравченко О. І. МЕДИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ.....	31
Мовмига Н. Є. МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ РОЗВИТКОМ КАФЕДРИ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНО ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ.....	38
Пастушкова Н. А. СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ.....	46
Русіна С. М., Карвацька Н. С., Нікоряк Р. А. НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ.....	50
Степура І. В. СІМ'Я НАЙМАНОГО РОБІТНИКА В ЄВРОПІ В ХVІІІ – СЕРЕДИНІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	55

Боровенська К. С.

*студентка кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Байєр О. О.

*доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ НА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПІДЛІТКА

Анотація: Розглянуто питання специфіки емоційного інтелекту особистості підліткового віку. Проаналізовано особливості сімейних стосунків як важливого чинника розвитку емоційного інтелекту дітей підліткового віку.

Аннотация: Рассмотрены вопросы специфики эмоционального интеллекта личности подросткового возраста. Проанализированы особенности семейных отношений как важного фактора развития эмоционального интеллекта детей подросткового возраста.

Summary: The article discusses the specifics of emotional intelligence of the personality in adolescence. The features of family relationships as an important factor in the development of emotional intelligence of adolescent children are analyzed.

Постановка проблеми. Потребу розвитку потенціалу емоційного інтелекту обумовлюють багатогранність та стресогенність сучасного життя в соціумі. Дане питання ще більш важливе, коли йдеться про підлітків, адже становлення дитини підліткового віку як особистості, успішна реалізація в колективі та в соціумі зокрема складають фундамент майбутньої ефективної життєдіяльності. На шляху дитини підліткового віку з'являються багато труднощів, що потребують емоційної сталості, самомотивації та високого рівня емпатії.

Актуальність питання, винесеного в тему даної статті, полягає у важливості вивчення проблеми залежності рівня емоційного інтелекту підлітка від рівня уваги батьків до емоційної сфери дитини, у той час як підлітковий вік – період бурхливих перетворень і становлення особистості суб'єкта. Такі спеціалісти, як І. Н. Андреева [1], М. Шпак [9] та інші давно цікавляться специфікою психологічних стосунків між батьками та дітьми підліткового віку в контексті розвитку

емоційної розумності дитини. Щоб допомогти індивіду ефективно пройти процес самостворення, важливо розуміти його контекст та детермінанти розвитку емоційного інтелекту зокрема.

Мета даної статті – ознайомлення зі специфікою виявлень феномену емоційного інтелекту підлітків та аналіз впливу сімейних стосунків на емоційну сферу особистості підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. На думку І. П. Андреевої, проблема емоційного інтелекту привертає увагу все більшої кількості дослідників, оскільки цей вид інтелекту є важливою практичною якістю, причому з ходом досліджень виявляються нові, більш того, неочевидні області його застосування [1].

Відомі американські психологи Дж. Майєр та П. Саловей вважають, що емоційний інтелект не вміщує загального почуття себе і оцінки інших, а зосереджується, скоріше, у визнанні і використанні власних і чужих емоційних станів для вирішення проблем і регулювання поведінки [12].

Е. Л. Носенко трактує емоційний інтелект як аспект виявлення внутрішнього світу особистості, що відображає розумне ставлення людини до себе і до інших як суб'єктів життєдіяльності [7].

Е. П. Ільїн зазначає, що емоційний інтелект є одним з центральних факторів успіху [3]. Все наше життя пронизане складністю та різнобічністю функціонування сучасного суспільства як динамічного соціального організму. При великому арсеналі емоцій та почуттів, керуємо ми ними по-різному. У когось все життя пов'язане із соціумом, де існує гостра потреба розвитку емоційного інтелекту, а хтось неспроможний усвідомлювати власні переживання та навчитись поратись із ними. При зіткненні з незнайомим об'єктом емоція надає його сприйняттю відповідного забарвлення (подобається він чи ні, поганий він чи хороший), зокрема, у зв'язку з його схожістю з об'єктами, які зустрічалися раніше. Хоча за допомогою емоції людина виносить узагальнену і не завжди обґрунтовану оцінку об'єкта і ситуації, вона все ж допомагає людині вийти з глухого кута, коли вона не знає, що робити в даній ситуації.

Р. Бар-Он виділяє п'ять компонентів емоційного інтелекту:

- самопізнання;
- навички міжособистісного спілкування;
- адаптаційні здібності;
- управління стресовими ситуаціями;
- домінування позитивного настрою [11].

Характеристика основних складників елементів емоційного інтелекту, на думку Є. О. Іванової, така:

а) усвідомлена регуляція емоцій – емоціями неможливо керувати прямо, проте можна керувати опосередковано: через об'єкт, потребу, знак.

б) розуміння (осмислення) емоцій – конструктивні процеси, які трансформують перцептивні переживання у внутрішній досвід, модифікуючи їх. Основні функції визначення емоцій: закріплення досвіду, міжособистісна комунікація, емоційна експресія;

в) розрізнення і вираження емоцій – уміння справлятися з почуттями, щоб вони не виходили за належні рамки [4].

Звернемо увагу на емоційний інтелект підлітка як чинник успішної реалізації в соціальній групі. В типових для дитини умовах формується та виявляється її рівень емпатійності, емоційна сенситивність та пам'ять, упевненість у собі та комунікативний потенціал, що і є основними складниками емоційного інтелекту на думку М. Шпак [9]. Усвідомлення власних емоцій, вміння управляти ними та розуміти почуття оточення дають поштовх до успішного самоствердження та комфортного існування у соціумі.

Успіх у житті залежить не так від рівня розвинутої логічного інтелекту, як від високого рівня емоційного інтелекту. Д. Гоулман довів, що саме здібності управління емоціями, їх контроль та розпізнавання емоційного стану іншої людини сприяють ефективному кар'єрному зростанню людини у майбутньому [2].

Можна зробити припущення, що саме емоційний інтелект пояснює те, що відмінники навчання у підлітково-му віці зазнають професійного падіння у дорослому віці, тоді як учні з середнім або низьким рівнем знань будують у майбутньому успішну кар'єру завдяки комунікабельності, впевненості у собі, самомотивації та вмінню розпізнавати емоції інших людей.

Яскравим прикладом нашого припущення є ілюстрація важливості EQ (emotional quotient) у шкільному житті, який наводить Ю. Савченко. Згадайте –

учителі завжди пророкували велике майбутнє відмінникам, які виборювали перші місця на олімпіадах, і наголошували на «пропащості» трієчників та двієчників, які «ніколи нічого не зможуть досягнути у цьому житті». Проте через десятки років на зустрічі випускників ви можете побачити зовсім іншу картину. Жодної закономірності немає. Частина відмінників так і не зуміла досягти значних результатів у житті, тоді як деякі двієчники мають власні компанії, працюють на топових посадах, знайшли своє життєве призначення у мистецтві, політиці чи стали відомими спортсменами, мають щасливу сім'ю [8]. Добре розвинений емоційний інтелект допоможе підлітку в майбутньому прокладати шлях до бажаної цілі. Контроль власних емоцій, комунікабельність та спокій при стресових ситуаціях допоможе дитині порозумітися з оточенням та досягти авторитету серед однолітків.

Виявлено, що рівень емоційного інтелекту залежить від віку, збільшуючись між раннім підлітковим віком і ранньої дорослостю. У пізніші вікові періоди взаємозв'язок між емоційним інтелектом і кількістю прожитих років не є лінійним: вищий рівень емоційного інтелекту виявлено у представників молодого покоління в порівнянні з їх батьками [1].

Особливої важливості розвиток EQ починає набувати у шкільному віці, оскільки у цей період відбувається активне емоційне відношення особистості до себе та інших [8]. Навчальна діяльність сприяє вдосконаленню самосвідомості, здатності до рефлексії й децентралізації (вміння поставити себе на місце однокласника чи вчителя, врахувати їхні потреби та почуття). Шкільний період життя дітей відрізняється значною сенситивністю і гнучкістю психічних про-

цесів, а також глибоким інтересом до внутрішнього світу (молодший шкільний вік, підлітковий вік, юнацький вік).

Як зазначає М. Шпак, емоційно обдаровані підлітки легко знаходять мову в колективі, легко адаптуються до нових умов, успішно працюють у команді, досягають статусу лідерів, адже підлітки з високим рівнем емпатії та добре розвиненим емоційним інтелектом уміють правильно розпізнавати та керувати своїми почуттями і розуміють почуття інших. Натомість, дитина з низьким рівнем емоційного інтелекту не вміє диференціювати власні емоції, має низьку самооцінку, яка, на додаток, залежить від оточення [9].

На думку І. Н. Андрєєвої, окрім віку, передумовами розвитку емоційного інтелекту підлітка виступають також його стать, узгоджена взаємодія лівої та правої півкуль мозку при переважанні правої півкулі, властивості темпераменту, особливості обробки інформації і, що досить важливо, емоційний інтелект батьків, а точніше, емоційна сфера матері, яка, як правило, проводить більше часу з дитиною [1].

Особистості підліткового віку притаманна емоційна збудливість, нестабільний настрій, гостре відчуття тривожності та страху. Зміни емоційної сфери дитини пубертатного періоду в правильному напрямку стають початком етапу її самореалізації у соціумі, а в результаті, активного кар'єрного зростання. Управління власними емоціями, емпатія, інтерес до почуттів і думок інших може закріпитися як невід'ємна якість, що визначає високий рівень емоційного інтелекту.

Нескладно обґрунтувати тезу про те, що саме батьки беруть головну участь у формуванні емоційного інтелекту власної дитини і, безпосередньо, впливають

на успіх у її майбутньому. І. Н. Андреева стверджує: батьки нечасто говорять з дитиною про її емоційне життя. Дорослим рідко доводиться займатися тонкою диференціацією емоцій у повсякденному житті. Водночас, неувага до емоційного життя призводить до сумних наслідків. Відомо, що коли батьки здатні розпізнати негативні емоції своїх дітей і допомагають їм впоратися з ними, то у дітей з часом це призводить до ефективнішого регулювання своїх емоцій, яке виражається в позитивнішій поведінці [1].

Емоційна збудливість та конфлікти підлітків з дорослими виникають на основі нерозуміння емоцій один одного, а отже невміння спокійно прийти до компромісу. Дитина пубертатного періоду вчиться відстоювати власні інтереси і намагається зрозуміти себе та власні почуття з приводу тієї чи іншої ситуації. Підліток орієнтується не на батьків, а на однолітків, з якими їм будувати у майбутньому стосунки, професійні чи сімейні.

Н. В. Назарук наголошує на тому, що основою біологічної передумови розвитку емоційного інтелекту у дитини є рівень емоційного інтелекту батьків: чим вищий рівень емоційного інтелекту батьків і сімейний прибуток, тим вищі показники емоційного інтелекту у дітей. Відповідно до теорії Д. Гоулмана, кар'єрні та матеріальні успіхи є зазвичай наслідком високого емоційного інтелекту. Назарук також виокремлює періодизацію регуляції емоцій людьми: 15–17-річні і 22–23-річні демонструють вищу здатність до регуляції емоцій, аніж люди старшого віку [6].

Як правило, розвиток у соціумі та мирне існування підлітка залежать від ставлення до себе, сприймання себе як особистості. Натомість істинне ставлення до себе бере початок від власної позиції у родинному колі.

Є. О. Іванова стверджує, що основним предиктором формування високого рівня емоційного інтелекту є те, як саме оцінює і сприймає підліток сімейну ситуацію та своє місце в ній. Такі характеристики сім'ї, як низька самооцінка членів родини, опосередковане, нечітке спілкування, жорсткі, безапеляційні правила, соціальні зв'язки, які здійснюються з позиції страху та звинувачень – будуть заважати розвитку емоційного інтелекту підлітка, який в ній зростає. І, навпаки, якщо сім'я має такі ознаки, як висока самооцінка членів родини, пряме, відверте, конкретне спілкування, гнучкі правила, відкриті, повні довіри соціальні зв'язки – це буде сприяти розвитку емоційного інтелекту підлітка. Високий рівень особистісної тривожності заважає підлітку усвідомити внутрішній стан і ті емоції, що він відчуває, а, отже, і виявити емоційний інтелект [4].

У цьому контексті В. Юркевич висловлює парадокс: емоційний інтелект піддається розвитку і спрямованому навчанню в більшій мірі, ніж абстрактно-логічний емоційного інтелекту є 3 роки, проте існують дані, що значні зміни можуть відбуватись до 20 років [10].

Г. Крайг наголошує на тому, що дитині підліткового віку необхідний розвиток емпатії, самооцінки та емоційного інтелекту в цілому. Ідеали поведінки, що виникають у сімейних стосунках та соціумі, піштовхують підлітка на свідоме бажання допомогти та зрозуміти іншого. Причиною конфліктів з оточенням, у тому числі батьками, стає невміння правильно відтворювати власні емоції. Батькам підлітка необхідно усвідомлювати, що їхня дитина – представник іншого покоління, зі своїми ідеалами, поглядами на життя та інтересами. Дорослі повинні говорити про власні почуття та емоції максимально щиро та відкрито

та дозволити підлітку бути собою, підтримувати та спостерігати [5]. Зазвичай предметом особливої уваги дорослих є тренування власних дітей в інтелектуальному напрямку. Але навіть під час процесу набуття знань підлітки міркують, переживають, оцінюють свої дії та дії однолітків, хвилюються, відчувають тривогу та страх. Батькам необхідно не лише навчитись говорити з дитиною про емоції та почуття, а й допомагати підлітку в пошуку власних ресурсів та сил для подолання труднощів, що виникають на їхньому шляху. В результаті, дитина підліткового віку навчиться пізнавати себе та жити у гармонії спочатку шкільного життя, а потім у гармонії з професійним оточенням.

Предметом особливої уваги психологів, вчителів і вихователів повинні бути такі поняття, як: «емоційна обдарованість», «емоційний баланс», «емоційний стиль», «емоційна свобода», «емоційна зрілість». Вони повинні знати і враховувати, що:

- емоційно значущі для дитини ситуації спонукають до самовираження;
- емоції створюють «платформу», на якій випливають нові знання;
- емоційно забарвлені знання мотивують дитину до подальшого пізнання, вивчення, дослідження [8].

Висновки. Проблема розвитку емоційного інтелекту як чинника успішної реалізації підлітка в соціальній групі є актуальною для сучасного соціального простору. Зміни емоційної сфери під-

літка в правильному напрямку стають початком етапу його самореалізації у соціумі. Натомість, низький рівень емоційного інтелекту призводить до підвищеної тривожності, депресії та інших відхилень у поведінці підлітка. Було встановлено, що невід'ємним чинником розвитку емоційного інтелекту, окрім віку, статі, темпераменту та фізичного здоров'я, є емоційна сфера батьків. Недостатня диференціація власних емоцій та недостатня увага до емоцій та почуттів дитини є причиною конфліктів, недовіри та низької самооцінки у підлітка, що заважають йому встановити дружні відносини з колективом, зайняти місце лідера у соціальній групі, співпереживати, мотивувати до успіху себе та інших. У той же час, батьки, які встановлюють максимально щирі відносини з підлітком, підтримують та вважають за потрібне розмовляти з дитиною про емоційні стани та хвилювання, тим самим впливають на розвиток емоційного інтелекту підлітка, що в майбутньому стане поштовхом до успішного кар'єрного зростання.

Перспективами подальшого розвитку даної теми є більш точний аналіз стану дослідження чинників розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці в науковому просторі психології та з'ясування впливу емоційного інтелекту на успішну реалізацію в соціальній групі за допомогою лонгітюдного методу дослідження цієї проблеми окремої групи підлітків.

Література:

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии / И. Н. Андреева. – Новополюк : ПГУ, 2011. – 388 с.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. – 478 с.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
4. Іванова Є. О. Чинники розвитку емоційного інтелекту в підлітків та психокорекційна робота щодо оптимізації його рівня / Є. О. Іванова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – № 3. – С. 51–59.

5. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
6. Назарук Н. В. Онтогенетичні аспекти розвитку емоційного інтелекту / Н. В. Назарук // Збірник наукових праць «Теорія і практика сучасної психології». Сер.: Педагогічна та вікова психологія. – 2018, вип. 3. – С. 211–216.
7. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості / Е.Л. Носенко // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Педагогіка і психологія. – 2012. – Т. 20, вип. 18. – С. 116–122.
8. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку / Ю. Ю. Савченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 12. – С. 12–16.
9. Шпак М. Особливості розвитку емоційного інтелекту і підлітковому віці / М. Шпак // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки. – 2016. – Т. 2, вип. 5. – С. 80–84.
10. Юркевич В. Проблема розвитку емоційного інтелекту / В. Юркевич // Вестник практической психологии. – № 3. – 2005.
11. Bar-On R. Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory / R. Bar-On // Handbook of emotional intelligence. – San Francisco: Jossey-Bass. – 2000. – P. 363–388.
12. Salovey P., Mayer J. D. Emotional intelligence / P. Salovey, J. D. Mayer // Imagination, Cognition, and Personality. – 1990. – Vol. 9. – P. 185–211.

Булавенко С. Д.
кандидат педагогічних наук, докторант
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація: У статті аналізуються основні аспекти виховного потенціалу фінансової грамотності здобувачів освіти в закладах загальної середньої освіти, що сприяє формуванню соціальної активності та закріпленню певних моделей поведінки в соціумі, заснованих на знанні, нормах і правилах, дотримання яких допомагає самореалізації.

Аннотация: В статье анализируются основные аспекты воспитательного потенциала финансовой грамотности соискателей образования в учреждениях общего среднего образования, способствует формированию социальной активности и закреплению определенных моделей поведения в социуме, основанных на знании, нормах и правилах, соблюдение которых помогает самореализации.

Summary: The article analyzes the main aspects of the educational potential of financial literacy of the applicants of education in institutions of general secondary education, which contributes to the formation of social activity and the consolidation of certain models of behavior in society, based on knowledge, norms and rules, the observance of which helps self-realization.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної ринкової економіки передбачає активну участь громадян в усіх сферах фінансової системи країни. Тому кожна людина намагається забезпечити себе та свою родину від наслідків економічних коливань у ринковій економіці, тобто створює особисту систему фінансової безпеки. У зв'язку з цим нагальною необхідністю є формування у школярів знань та практичних навичок з основ фінансової грамотності, що є основою фінансової безпеки кожного і дозволяє приймати грамотні фінансові рішення як у короткостроковому періоді, так і на перспективу.

Це зумовило появу низки принципово нових соціально-економічних проблем. Зокрема, актуалізувалася проблема соціалізації особистості, здатної на основі набутих знань у царині фінансів та економіки усвідомити своє місце в соціумі та в економічних процесах, що відбува-

ються в країні; опрацювати й аналізувати фінансову та економічну інформацію й орієнтуватися в ній і в програмах уряду; вступати в цивілізовані відносини і приймати економічно виважені рішення як для самореалізації у професійному й особистісному плані, так і в інтересах суспільства [1]. Для досягнення цього необхідно сформувати в учнів стійкі економічні знання, розуміння механізму функціонування фінансових структур, розвинути вміння приймати оптимальні рішення у складній фінансовій ситуації.

Проблемам економічної освіти учнів різних вікових груп крізь призму раціонального використання природних та економічних ресурсів, організації трудового виховання та профорієнтаційної роботи присвячені праці О. Аменд, Ю. Васильєва, О. Кульчицької, Л. Куракова, М. Малишева, О. Падалки, В. Попова, І. Сасової, І. Смолюка, О. Федорова та ін. На жаль, актуальних наукових

досліджень з проблеми виховного потенціалу фінансової грамотності щодо соціалізації підростаючого покоління на сьогодні не має, більшість відносяться до технології формування фінансової грамотності учнів. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України в своїх наукових працях розглядали Р. Бонд, О. Блискавка, Т. Кізима, А. Климчук, Б. Приходько.

Метою статті є висвітлення аспектів виховного потенціалу фінансової грамотності як основи формування соціально активної особистості.

Результати теоретичного дослідження. Світовою практикою господарського і культурного розвитку давно і точно встановлено, що серед усіх можливих інвестицій найнадійнішими є інвестиції в людський капітал, від якості якого залежить майбутнє цивілізації, яка ввійшла не лише в нове століття і нове тисячоліття, але і в нову епоху – епоху глобалізації та універсалізації, стрімкого цивілізаційного переходу до нової форми розвитку, коли кількісне зростання змінюється ерою якісного вдосконалення людства [4].

Фінансове виховання дітей сьогодні стало одним із пріоритетів формування адаптованої особистості до нових економічних умов. Проте, як показує аналіз наукової літератури окремих досліджень щодо фінансового виховання, яке спрямоване на формування соціально та економічно активної особистості в сучасних умовах господарювання, немає. Більшість наукових досліджень присвячена економічному вихованню дітей. Варто відмітити, що є розроблені навчальні програми, посібники з фінансової грамотності, але цього недостатньо для фінансового виховання особистості.

Ефективними формами організації процесу формування соціальної активності учнів є: уроки, практичні заняття,

виконання проектів, імітаційні та ситуаційні ігри, конкурси, науково-дослідницька робота, індивідуальна і самостійна робота учнів, консультації, круглі столи тощо. Враховуючи специфіку «Фінансової грамотності» як навчальної дисципліни варто використовувати: технологію програмованого навчання, проектну технологію, технологію організації самостійного навчання, ігрові та групові технології, технологію сугестивного навчання [2].

Методами організації процесу соціалізації учнів є сукупність способів, через які здійснюється педагогічний вплив на особистість учнів в процесі формування соціальної активності. Як основні методи організації процесу формування соціально активної особистості на заняттях з фінансової грамотності виступають дослідницький, пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу та евристичний.

Варто підкреслити, що знання у галузі фінансів з кожним днем стають усе більше затребуваними. Маються на увазі не формальні, а практичні знання, які необхідні будь-якій людині, що проживає в цивілізованій країні. Інтерес до фінансових знань проявляють люди всіляких професій, і самого різного статку. Хтось шукає нові знання, щоб навчитися, як «звести кінці з кінцями» і вижити, хтось замислюється: «куди витратити гроші?». Беззаперечно ФІНАНСИ є невід'ємною частиною нашого сучасного життя.

Формування соціально активної особистості базується, у першу чергу, на поглибленні економічних знань, фінансовій грамотності, на усвідомленні основних законів фіскальної сфери та ринкового господарювання, форм активізації виробничих процесів, організаційної перебудови виробництва, розумінні комунікативних норм корпоративних

стосунків, управління тощо. К. Улибін вважав, що залучення в культурне поле різноманітних знань веде до того, що культура суспільства і свідомість людей набувають багатомірності, гнучкості, додається жорсткість в оцінках і примітивність суджень [4]. Критерієм фінансової грамотності є: глибокі знання основних понять і провідних ідей сфери фінансів; прояви нормативів бережливого ставлення до індивідуального і суспільного багатства; усвідомлення морально-трудового обов'язку і відповідальності перед суспільством за стан і розвиток господарства країни.

Сьогодні знання, які отримують учні, повинні мати виражену прикладну і виховну спрямованість. Теоретичне вивчення соціальних та економічних закономірностей повинно закінчуватися окресленням шляхів реалізації на практиці ефективних моделей, розробкою гіпотез і методів вирішення проблем (навчальних чи реальних), формуванням визначених умінь і навичок, які є складовою операційного компоненту соціалізації.

Формування фінансової грамотності учнів здійснюється протягом тривалого періоду на основі принципу «від простого до складного», в процесі багаторазового повторення і закріплення, спрямованого на практичне застосування знань і навичок. Щоб здійснювати позитивний і довгостроковий вплив на учнів, навчання фінансової грамотності має бути заснованим на сучасних і зрозумілих прикладах з реальної практики з урахуванням тенденцій і змін, що відбуваються у фінансовій сфері. Тому формувати виважене ставлення до власних фінансів необхідно починати якомога раніше. У початковій школі в цьому допоможуть курси за вибором «Початки економіки» (для учнів 1–4-х класів), «Цікава економіка» (для учнів 2–4-х класів), «Економіка для мо-

лодших школярів», «Економіка родини» (для учнів 3–4-х класів). Для учнів середньої школи можна використовувати такі економічні курси за вибором та факультативи: «Ділова активність» (для учнів 8-го або 9-го класу), «Основи сімейного господарювання» (для учнів 7–9-х класів), «Подорож у світ економіки» (для учнів 5–6-х класів), «Життєва економіка» (для учнів 5–11-х класів), «Фінансове виховання» (для учнів 8-го класу), «Кластерна економіка», «Основи податкових знань» (для учнів 9-го класу). Для поглиблення і розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання в старшій школі пропонуються курси за вибором, які враховують інтереси, здібності та життєві плани учнів, з одного боку, і відповідають профілю школи, з іншого. До варіативної частини профільної школи віднесено такі економічні курси: «Основи підприємницької діяльності», «Власна справа», «Основи менеджменту», «Основи інтелектуальної власності», «Основи споживчих знань», «Цікава економіка», «Глобалізація», «Я – клієнт банку», «Клієнт банку», «Основи казначейської справи». Особливу роль у формуванні фінансової компетенції відіграє курс за вибором «Фінансова грамотність», підготовлений Університетом банківської справи Національного Банку України, мета якого – ознайомити учнів 10-х класів з сучасними фінансовими продуктами та послугами, розвивати в них навички використання таких продуктів, а також вміння планувати власне фінансове майбутнє.

Процес отримання фінансових знань учнями, крім освітньої функції, виконує також розвивальну і виховну функції. Розвивальна функція знань спрямована на формування розумової активності,

на розвиток інтелекту і на розвиток економічного мислення. Виховна функція виявляється у формуванні в учнів прагнення до усвідомлення своєї ролі у суспільстві, здатності оцінювати соціально важливі чинники, готовності дотримуватися правових, економічних, фінансових, етичних норм, що визначають ставлення суб'єкта фінансової діяльності до суспільства, навколишнього середовища, людини [2].

При більш ґрунтовному науковому підході, фінансову грамотність і фінансове виховання слід розглядати як дві різні, хоча й органічно поєднані сторони єдиного процесу і явища – фінансової підготовки. Адже фінансова освіта полягає у засвоєнні учнями фінансових знань, компетенцій, навичок і вмій. Фінансове виховання є систематичним, цілеспрямованим впливом суспільства на людину в інтересах формування знань, умінь і навичок, потреб і інтересів та інших соціально-психологічних якостей, а головне – способу мислення і діяльності, у виробленні певних рис економічно вихованої особистості, відповідних природі ринку. Воно забезпечує розвиток економічного мислення, формування фіскальних, моральних і ділових якостей, що є необхідними для економічної діяльності: суспільної активності, підприємливості, ініціативності, господарського дбайливого, фінансово грамотного, чесного ставлення до суспільного надбання, відповідальності, оновленню технологічних процесів і обладнання, високій якості, особистого успіху і благополуччя.

Щоб процес фінансового виховання та формування соціально активної особистості був неперервним, необхідно дотримуватись систематичності, послідовності й наступності, забезпечити міжпредметні зв'язки та координацію організації освітніх процесів.

Фінансове виховання необхідне для існування особистості в певній сфері людської життєдіяльності – економіці – і притаманне всім учасникам сучасних ринкових відносин, незалежно від їх віку, статі, місця проживання тощо. Інша справа, наскільки воно продуктивне і корисне [1]. Воно сприяє формуванню та закріпленню певних зразків (моделей) поведінки в економічній системі, заснованих на знанні, нормах і правилах. Дотримання їх, хоча і робить життя людей більш прагматичним, але в той же час залишає велику ступінь свободи для самореалізації. Освоюючи нові для себе економічні ролі, люди змінюють своє мислення (тим самим підпорядковуючи його законам економіки). У нових для України економічних умовах молода людина піддається впливу багатьох чинників (політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних), вплив яких в попередні роки вона відчувала в набагато менше, ніж зараз. З одного боку, сучасна людина змушена протистояти економічній системі, а з іншого боку – бути активно в неї включеною. І те, і інше означає вирішення проблеми виживання в даній системі [3].

Метою фінансового виховання учнів є: становлення і розвиток якостей особистості на основі економічних знань, навичок, умінь, моральних цінностей та історичного світового досвіду та досвіду України через діяльнісне ставлення до навколишнього світу, до людей, до себе, спрямоване на формування активної життєвої позиції [4].

Система фінансового виховання покликана забезпечити: формування готовності і здатності особистості виконувати систему економічних і соціальних ролей; долучення до основ економічної науки, національної економіки та світової економіки для розвитку економічних

знань; виховання: дбайливого ставлення до оточення; культури поведінки учнів як споживачів; формування у дітей, підлітків і молоді культури світу і міжособистісних відносин; різнобічний і своєчасний розвиток дітей, підлітків та молоді, їх творчих здібностей, формування навичок самоосвіти, самореалізацію особистості; формування у дітей, підлітків і молоді цілісного світорозуміння і сучасного науково-економічного світогляду, розвиток культури міжетнічних відносин; розвиток суб'єктності, ініціативності та самостійності у виконанні позитивної соціальної ролі; формування особистості, спрямованої на вдосконалення суспільства, в якому вона живе, вмє протидіяти асоціальному процесам; розвиток комунікативних навичок і формування толерантного ставлення до людей іншої національності та віросповідання; засвоєння понять, що визначають управління собою (своїм здоров'ям, емоційно-вольовою сферою, творчим самовдосконаленням); екологічне виховання, яке формує дбайливе ставлення населення до природи [2].

Особливе значення в фінансовому вихованні школярів набуває спеціальне вивчення ними загальних питань фінансової та монетарної політики країни, уміння читати і аналізувати таблиці, графіки, діаграми. Тому фінансове виховання вимагає гармонійної взаємодії між сучасними знаннями і хорошою практичною підготовкою, тобто «тісніше пов'язати їх з вимогами життя». Активне включення учнів в економічну діяльність: - в певній мірі це здійснюється в процесі навчання (виконання вправ, вирішення практичних завдань). Але головне – практичне включення учнів в економічне життя в процесі суспільно корисної діяльності. У діяльності класного керівника фінансове виховання здійснюється в результаті

прямої участі дітей в суспільно корисній праці і збереженні суспільних багатств.

Виховне значення факультативів з економіки багатогранне. Знання закономірностей розвитку суспільства формує світогляд, свідоме ставлення до вибору професії, показує необхідність активної творчої роботи кожного члена суспільства в ім'я зміцнення економічної могутності нашої країни.

Фінансове виховання доцільно продовжувати і у позаурочний час. Заняття гуртка «Юний економіст» допоможе школярам пізнавати як теорію, так і практику підприємницької діяльності, що дозволить їм сформувати фінансові компетенції. Так само як робота гуртків формуванню фінансових знань сприяють: організація бесід, диспутів, зборів; лекції про необхідність вірного ставлення до фінансів та матеріальних цінностей; проведення вікторин, семінарів; виставок; конкурс за дбайливе ставлення до книг, підручників [2].

В системі фінансового виховання школярів велике значення мають виробничі екскурсії, зустрічі з працівниками фінансових установ, зокрема, банків, керівниками зразкових підприємств і господарств, представниками орендних бригад, приватними підприємцями. Зміст цих форм фінансового виховання ретельно планується з метою послідовного систематичного ознайомлення школярів з актуальними фінансовими проблемами, зразковим веденням справи [5]. Підвищення ефективності фінансового виховання в позаурочний час у більшій мірі залежить від узгоджених дій школи, сім'ї, громадськості. Очевидним є той факт, що якщо виховання в школі не підкріплюється участю батьків в даному процесі, то ефективність формування тих чи інших якостей різко знижується [4].

Фінансове виховання через культуру зберігає, транслює, створює програми і моделі поведінки, спілкування, діяльності, фіксуючи і закріплюючи їх в нормах, переконаннях, принципах, які визначають в кінцевому підсумку ефективність і відтворюваність системи, а також виживання в ній індивідів. Дуже важливий аспект полягає у вихованні поваги до власності, праці, результату, успіху. Успіх, як нова соціоекономічної категорії, відображає ступінь розуміння і усвідомлення ролі особистості, прояви її ділових якостей, рівня інтелекту, освіченості, моральних основ, тому принципи організації ринкової економіки анітрохи не суперечать нормам моралі і моральності, а, навпаки, роблять більш цінними «економічні вчинки» людей [3].

Можна виділити два напрямки, за якими здійснюється вплив на особистість за допомогою фінансового виховання. Перший пов'язаний з розвитком психічних функцій, формуванням економічно значущих рис характеру, виділенням індивідуальних особливостей людей. Другий – з розвитком соціально-особистісних якостей, підвищенням рівня соціалізації.

Дуже важливим показником формування фінансового виховання є ставлення до грошей, засноване на розумінні природи і сутності грошей. Такі навички

поводження з грошима як вміння заробляти і витратити, вважати, вимірювати грошима цінність речей і визначати їх власну цінність, а також економити, ділитися, повертати борги, захищати свої гроші стають необхідними.

Отже, фінансово вихована людина: володіє сучасним економічним мисленням; удосконалює навички самостійного прийняття рішень; володіє фінансовою мовою, ясно викладає свої думки; володіє навичками ділового спілкування, усної та письмової комунікації; володіє основними елементами фінансової культури: діяльнісними, поведінковими, комунікативними, ціннісними; поважає свою і чужу власність, свою і чужу працю. Пишається своїми фінансовими досягненнями; бере активну участь у продуктивній діяльності, створює споживчі цінності, необхідні людям; вміє грамотно розпоряджатися коштами; володіє знаннями фінансової сфери економіки країни; керується нормами і моральними принципами, необхідними для ведення чесного бізнесу.

Висновки. Отже формування соціальної активності школярів здійснюється у єдності класно-урочної та позакласної роботи з фінансової грамотності, включенні учнів у ділові та рольові ігри, у вирішення проблемно-ситуаційних завдань.

Література:

1. Блискавка О. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки. Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку [Електронний ресурс] / О. Блискавка, А. Зеленцова. – Режим доступу : <http://ua.for-ua.com/economics/.../131317.html>.
2. Булавенко С.Д., Шпак О.Т., М.М. Бабяк, В.І. Терес Формування фінансової грамотності учнів / С.Д. Булавенко, О.Т., М.М. Бабяк, В.І. Терес – Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017 – 478 с.
3. Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні : Факти та висновки [Електронний ресурс] / Р. Бонд. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey6dec2010_ua.pdf.
4. Кізіма Т. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії / Т. Кізіма // Вісник ТНЕУ. – 2012. – № 2. – С. 64-71.
5. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України / Б. Приходько // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 2(216). – С. 11-16.

Демченко Л. Г.

*вихователь дошкільного навчального закладу комбінованого типу № 27
Прилуцької міської ради Чернігівської області*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Анотація: Стаття присвячена проблемі логіко-математичного розвитку дошкільників, розкриті форми, методи та засоби формування логіко-математичних понять у дітей 5-6 років.

Аннотация: Статья посвящена проблеме логико-математического развития дошкольников, раскрыты формы, методы, средства формирования логико-математических понятий у детей 5-6 лет.

Summary: The article is devoted to the problem of logical-mathematical development of preschool children, reveals the forms, methods and means of formation of logical-mathematical concepts in children of 5-6 years.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні та політичні зміни стали передумовою реформування національної системи освіти в Україні. Дошкільна освіта як перша самоцінна ланка має гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, збагачувати знання дитини необхідною якісною інформацією, допомагати їй реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські й національні цінності.

Необхідність модернізації змісту дошкільної освіти визначається Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Законом України «Про дошкільну освіту». У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки також наголошується на важливості оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти та чинних програм розвитку дитини, зокрема, програм «Дитина», «Українське дошкілля», «Впевнений старт».

Зазначена нормативна база та програмне забезпечення визначають необ-

хідність створення умов для розвитку, самоствердження і самореалізації особистості впродовж життя. У зв'язку з цим на перший план виступають гуманістичні ідеї та орієнтири, що ґрунтуються на повазі до особистості дитини, турботі про її розвиток. Такий підхід передбачає визнання кожної дитини як унікальної особистості, її прав, ставлення до неї як суб'єкта власного розвитку.

Дедалі більшої актуальності набуває сьогодні компетентнісний підхід у навчанні та вихованні дошкільнят. Педагог має не тільки забезпечити засвоєння дітьми певної інформації, а й сприяти становленню відповідних компетенцій. Дорослий стає авторитетною, довіреною особою, яка створює середовище, що розвиває, забезпечує комфортні умови для життєдіяльності дитини, виступає передусім партнером, а не контролером її діяльності. Поряд з іншими компетенціями питання формування математичної компетенції є принциповим для особистісно орієнтованої моделі освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом термін «компетентність» ґрунтовно входить

до сучасних методик (В. Г. Бочарова, І. А. Зязюн, Л. Г. Коваль, О. Л. Кононко, І. А. Костюк та ін.). Поняття «**логіко-математична компетентність**» уточнює в своїх дослідженнях В. Старченко, зауважуючи, що ця компетентність передбачає сформоване вміння розмірковувати, доводити правильність власних суджень. Л. Зайцева пропонує формувати в дітей старшого дошкільного віку елементарну математичну компетентність, яка включає сукупність компонентів (мотиваційного, змістового, дійового). Автор у своєму дослідженні спирається на Базовий компонент дошкільної освіти як на документ, покладений в основу діяльності вихователів, розглядаючи компетентність як наскрізну характеристику розвитку дитини, яка охоплює освітні лінії Державного стандарту дошкільної освіти.

У наукових працях Н. Баглаєвої логіко-математична компетентність дитини старшого дошкільного віку характеризується таким комплексом умінь: здійснювати серіацію за величиною, масою, об'ємом, розташуванням у просторі, перебігом подій у часі; класифікувати геометричні фігури, предмети та їх сукупності за якісними ознаками й чисельністю; вимірювати кількість, довжину, ширину, висоту, об'єм, масу, час; виконувати найпростіші усні обчислення, розв'язувати арифметичні й логічні задачі; виявляти інтерес до логіко-математичної діяльності; прагнути знаходити свої шляхи розв'язання задач, самостійного виведення нових знань із засвоєного матеріалу; вміння розмірковувати, обґрунтовувати, доводити й відстоювати правильність свого міркування; правильно користуватися висловами, що означають розміщення предметів у просторі; вміння вказувати напрями, пов'язані з орієнтацією в часі; вміння

довільно, у будь-який момент, відтворювати знання, легко і швидко використовувати їх у різних життєвих ситуаціях, у різних формах активності.

Мета написання статті – обґрунтування організаційно-педагогічних аспектів формування математичної компетенції старших дошкільників, окреслення форм, методів та засобів формування логіко-математичних понять у дітей 5-6 років.

Виклад основного матеріалу. Базовим компонентом визнано за основні пріоритети життєву компетенцію та морально-духовний розвиток дошкільника. У ньому акцентується увага на необхідності узгодженості таких основних життєвих сил дитини, як прагнення до самовираження, саморозвитку і самозбереження. Згідно з його положеннями пріоритети змінюються. Якщо традиційною метою занять було навчити, передати знання і вміння з того чи іншого предмета, то тепер мета стає глобальнішою – допомогти дошкільникові опанувати складну науку життя, набутти компетентності у різних його сферах.

Узагальнюючи багаторічний досвід роботи з дітьми та виходячи з положень Базового компонента дошкільної освіти, в якому йдеться про важливість орієнтації на розвиток особистості дитини як основного ресурсу, поступального руху суспільства, ми повинні формувати у дошкільників насамперед уміння жити, сприймати життя в цілісності. А це значно багатогранніше, ніж окремо формувати системи знань та умінь з математики, природи, грамоти тощо. Дитина не володітиме істинним світоглядом, якщо не вмітиме цілісно сприймати світ. Саме тому блок математичних умінь наскрізний, його включає кожна освітня лінія Базового компонента.

Вихователь повинен передавати засоби пізнання світу, формувати у дитини

базу особистісної культури, в тому числі базу культури пізнання. Основними критеріями визначення життєвої компетенції дошкільняти, його особистісної зрілості є оптимальний для віку розвиток пізнавальної активності: дитина володіє належним обсягом життєво необхідної і доступної віку інформації, схильна до самостійного розв'язування нескладних проблем, уміє елементарно аналізувати, порівнювати, групувати, обчислювати, вимірювати, логічно міркує, робить самостійні висновки; любить експериментувати, вишукувати істину.

Старші дошкільнята здатні осмислювати свої розумові дії, наприклад, у рамках розв'язування арифметичних задач. Дитина цілком може зрозуміти й аргументувати, як і чому вона діє саме так у певній ситуації.

Отже, щоб знання, яких набуває дитина, сприяли становленню її життєвої компетенції, вони повинні мати для неї особистісний сенс, тобто бути значущими. Для цього освітні програми, система оцінювання досягнень дитини, критерії визначення ефективності педагогічної діяльності мають передбачати:

– виявлення в дошкільняти творчості як неодмінної передумови його особистісного зростання;

– спрямованість педагогічних зусиль на пробудження й розвиток самостійної пізнавальної і продуктивної активності дітей як рушійної сили розвитку дитини;

– високу оцінку намагань педагога реально підтримати прагнення дитини діяти незалежно від керівництва ззовні – діяти доцільно, обгрунтовано, продуктивно, творчо, активно й критично, з виявленням ініціативи. Лише навчившись поважати індивідуальний досвід кожної дитини, ми реально повернемося обличчям до її особистості, осягнемо

масштабність завдань, що стоять перед сучасною освітою взагалі.

Навчання в дошкільному навчальному закладі спрямоване на виховання у дітей звички до повноцінної логічної аргументації всього, що нас оточує. Досвід навчання свідчить про те, що розвиток логічного мислення у дошкільників найбільшою мірою відповідає вивченню початкової математики. Навчити дитину розмірковувати – одне з важливих педагогічних завдань. У змісті дошкільної освіти, окресленому Базовим компонентом та чинними програмами розвитку дитини дошкільного віку, виділено сенсорно-пізнавальний розвиток дітей, який передбачає наявність у дошкільників ряду конкретних умінь: використання початкових логічних прийомів; доведення правильності свого міркування; здійснення вимірювання, обчислення; виявлення інтересу до логіко-математичної діяльності; використання наявних знань у різних життєвих ситуаціях тощо. Отже, йдеться не про суму конкретних математичних знань, які має за своєї дитина, а про її математичну компетенцію.

Формування сенсорно-пізнавальної та математичної компетенцій – важлива лінія розвитку дитини.

У ситуаціях повсякденного життя діти виконують безліч різних математичних, логічних операцій: лічать предмети та об'єкти, порівнюють їх за величиною та формою, згруповують та класифікують, оперують із множинами, будують умовисновки, в процесі спілкування доводять одні факти або спростовують інші. Інтуїтивно чи на практиці приходять до висновку, що: «ось так» міркувати можна, а «так» – ні, це міркування – правильне, а це – хибне. Кожна дитина володіє стихійною, інтуїтивною логікою. Без неї вона не могла б міркува-

ти й спілкуватися з дорослими та однолітками. Елементарні логічні вміння, завдяки яким формується логічна культура мислення людини, допомагають уникати логічних помилок у міркуваннях, коректно аргументувати власну точку зору, проявляти елементарну критичність у пошуках істини. Логічний і математичний компоненти взаємозалежні, оскільки математичні знання засвоюються за допомогою логічних прийомів. Тільки правильно організована діяльність дітей і вихователя в процесі навчання забезпечує достатній рівень логіко-математичного розвитку дошкільників. Адже кожне логіко-математичне поняття і вміння формується поетапно на основі виконання математичних, логічних операцій, доступних конкретній віковій групі дітей. Тому в роботі з логіко-математичного розвитку дошкільнят необхідно враховувати послідовність та системність засвоєння ними логічних операцій. Наприклад, ознайомлення з трикутником доцільно проводити в середній групі, а не в молодшій, адже дітям молодшої групи ще недоступні такі логічні операції, як доведення та поняття зв'язку.

Організація роботи з логіко-математичного розвитку дітей забезпечує формування елементарної математичної компетенції, яка виявляється у бажанні дошкільників виконувати пізнавальні завдання, самостійно розмірковувати, прагнути до пошукової діяльності.

При формуванні математичної компетенції старших дошкільників як важливий компонент образних засобів широко використовуються моделі за способом вираження об'єкта, а саме знакові (короткі записи, графічні замітники), предметні (макети, муляжі) і графічні (реальні й умовні малюнки, креслення, схеми). У процесі формування логіко-математичних знань і понять необхідність ви-

користання моделі полягає в тому, що вона робить наочним приховані від безпосереднього сприймання властивості, зв'язки, відношення об'єктів, які є суттєвими для розуміння фактів, явищ.

Серед ефективних засобів логіко-математичного розвитку дітей 5-6 років виступає художнє слово (віршовані задачі, задачі-розповіді), народна педагогіка (казки, загадки, прислів'я), що дозволяє формулювати зміст логіко-математичних завдань як у прозовій, так і у віршованій формі. Адже зацікавленість дітей при вивченні логіки ґрунтується на неутрачених пізнавальних інтересах дошкільників, а їх вміннях фантазувати, витворювати нові завдання, досягати заданої мети шляхом самостійних спроб, граючись – навчатись. Використання мовно-логічних та логіко-математичних ігор забезпечує раціональний взаємозв'язок у роботі вихователя на заняттях і поза ними, допомагає дошкільникам у цікавій ігровій формі вчитися висловлювати свої думки, доводити правильні і спростовувати неправильні міркування, добирати істинні судження, спираючись на логічні операції.

Однією з умов формування математичної компетенції є самоосвітня діяльність дошкільників у спеціально організованому середовищі. Цьому сприяє використання леґо-конструкторів, геометричних головоломок, мозаїк, гри-танграм «Піфагор», розвивальної гри-конструктора «Колумбове яйце», кубиків Нікітіна та інші логічні ігри різного рівня складності.

Активізації пізнавальної діяльності дошкільників сприяє щорічна «Олімпіада інтелектуалів» – конкурс досягнень дітей старшого дошкільного віку з логіки.

На виявлення позитивних тенденцій та використаних резервів у роботі спрямоване моніторингове дослідження розвитку логічного мислення дітей,

яке проводиться на початку і в кінці навчального року на основі діагностичного комплексу.

В атмосфері взаєморозуміння і доброзичливості проблема розвитку пізнавальних здібностей вирішується і у співпраці з «дошкільною» родиною:

- співучасть батьків у збагаченні дітей логіко-математичним досвідом через пошуково-дослідницьку діяльність, моделювання та аналіз проблемних ситуацій, розроблення спільних проєктів;

- інтелектуальні ігри з батьками та дітьми («Логіко, на старт!» та інші);

- дні пізнання особистості дитини (відвідування батьками відкритих занять гуртка);

- педагогічні години доброзичливого спілкування;

- інформаційна обізнаність батьків (через змінне листування у батьківському куточку; пам'ятки-порадники).

Якщо діти самостійно будуть готувати атрибути до гри «Цукерня для ляльок», самі будуть обладнувати дизайн приміщення, то, граючись, вони намагатимуться класифікувати множини предметів за якістю (масою, формою, кольором, величиною); утворювати мно-

жини за ознакою, що має більш загальне значення (кондитерські вироби, фрукти, напої); розбивати множину на пересічні підмножини (наприклад, кондитерські вироби – це цукерки, печиво, тістечка тощо); визначати ціни (вказувати на картках цифри, що позначають ціну за одиницю ваги чи якусь умовну мірку). Зрозуміло, під час зазначеної діяльності логічні, математичні операції взаємозалежні. Логіко-математичні вміння виступають тут свідченням життєвої компетенції дитини.

Висновок. Таким чином, математична компетенція старших дошкільників – це сукупність певного обсягу знань, умінь і навичок, уміння дітей використовувати в повсякденному житті набуті математичні знання; володіти такими розумовими операціями, як: аналіз і синтез, класифікація й серіація, порівняння й зіставлення; вільно орієнтуватися в просторі й часі. Саме в старшому дошкільному віці відбувається перехід від наочно-образного до логічного мислення. З'являється здатність дитини до мислення модельними образами, які за допомогою схем, символів матеріалізують приховані зв'язки між предметами та явищами.

Література:

1. Баглаєва Н. І. Сучасні підходи до логіко-математичного розвитку дошкільнят // Дошкільне виховання. – 1999. – № 7. – С. 3-4.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). – К., 2012. – 30 с.
3. Зайцева Л. І. Математична компетентність: диференційований підхід // Палітра педагога. – 2004. – № 2. – С. 16-17.
4. Зайцева Л. І. Формування елементарної математичної компетентності в дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08: «Дошкільна педагогіка» / Л. І. Зайцева. – К., 2005. – 20 с.

Карвацька Н. С.

*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри нервових хвороб, психіатрії та медичної психології
ВНЗУ «Буковинський державний медичний університет»*

Русіна С. М.

*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри нервових хвороб, психіатрії та медичної психології
ВНЗУ «Буковинський державний медичний університет»*

Рудницький Р. І.

*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри нервових хвороб, психіатрії та медичної психології
ВНЗУ «Буковинський державний медичний університет»*

СТРАТЕГІЇ І НАПРЯМКИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація: У статті розглянуто актуальні питання впровадження реформування вищої медичної освіти в Україні та її перспективи.

Аннотация: В статье рассмотрены актуальные вопросы проведения реформирования высшего медицинского образования в Украине и его перспективы.

Summary: The article deals with topical issues of implementation of the reform of higher medical education in Ukraine and its perspectives.

Розвиток сучасної української медичної освіти, який спрямовано на підготовку висококваліфікованого лікаря, який відповідає сучасному рівню розвитку медичної науки і вимогам суспільства, ґрунтується на введенні якісно нової методології організації навчального процесу за європейським зразком: в основу концепції закладено європейські тенденції та національну стратегію. Реформи системи медичної освіти в Україні відбуваються у відповідності вимогам практичної сфери охорони здоров'я населення. Вони спрямовані на підвищення якості підготовки медичних кадрів шляхом введення ефективної системи організації навчального процесу; гармонізації вітчизняної медичної освіти вимогам Євросоюзу [1].

Найбільш складною і затратною є у всьому світі є підготовка кадрів для сис-

теми охорони здоров'я. В Європі медична освіта здобувається у три етапи в поєднанні теоретичного курсу і практики:

1. Додипломна медична освіта – мінімум 6 років, 5500 годин.
2. Післядипломна медична освіта – від 2 до 10 років.
3. Безперервний професійний розвиток – 30-40 років.

Безперервний професійний розвиток (БПР) – це обов'язок лікаря протягом усього професійного життя підтримувати свою компетентність на належному рівні. Головне його гасло – «Від освіти на все життя до освіти через усе життя».

Ключові вимоги, що висувуються для БПР:

– медичне регулювання – засіб, за допомогою якого лікарі гарантують пацієнтам безпеку і якість медичної допомоги;

– структури медичних регулюючих систем включають п'ять рівнів: персональний, груповий, робочого місця, національного і міжнародного регулювання;

– функції медичних регулюючих систем включають стандарти та етику, освіту, сертифікацію і реєстрацію, гарантію практичної придатності;

– регулюючі системи повинні розвивати стандарти для лікарів: що вони мають право робити, а що ні;

– континуум медичної освіти повинен забезпечити засоби щодо підтримки високих стандартів медичної допомоги (МД) на всіх стадіях професійної кар'єри лікаря;

– повинен підтримуватися достовірний і надійний реєстр лікарів, яким дозволено практична діяльність;

– при виникненні проблем у роботі лікаря регуляторні механізми повинні бути готові втрутитися.

Можливі різні форми безперервного професійного розвитку, такі як навчання на циклах інформації та стажування, тематичне вдосконалення тривалістю 1–2 тижні, дистанційне навчання, наукова робота та публікації, стажування в клініках як в Україні, так і за кордоном, участь у з'їздах, конгресах, семінарах, конференціях, інформаційний обмін, майстер-класи, консультації тощо, при цьому форму БПР лікар обирає за власним бажанням.

Як відомо, Міністерство охорони здоров'я України, починаючи з 2005 р., поетапно узгоджує навчальний процес з вимогами ЄС (відповідно до Болонського процесу). З 2004 року відбулися зміни у нормативній базі вищої медичної школи (перехід на новий навчальний план, запроваджена програма кредитно-модульної системи організації навчального процесу, введено державну атеста-

цію згідно з принципами забезпечення якості та ін.), оновлена матеріально-технічна база навчальних закладів, запроваджується нові технології організації навчального процесу.

Основними завданнями реформування медичної освіти в Україні сьогодні є – це відповідність стандартам ЄС; підвищення якості підготовки медичних кадрів внаслідок підвищення мотивації студентів і викладачів до самовдосконалення; збільшення кількості університетських клінік; відповідність умов навчання вимогам часу, застосування інноваційних педагогічних технологій, високий рівень соціального захисту викладачів, інформатизації навчального процесу і відповідності самостійної роботи студентів та ін.

Будь-яке реформування – складний і болісний процес. Однак, реформування медичної освіти в Україні реально – єдиний шлях нашої державі, щоб надавати кожному громадянину сучасну медичну допомогу, а для студентів – здобути освіту світового рівня, стати конкурентоспроможним фахівцем та мати можливість вибору праці у будь-якій країні.

З 2004 року у вищих навчальних закладах нашої країни впроваджено Болонську систему, основна мета якої – уніфікувати методику підготовки спеціалістів із вищою освітою, що дозволить різним країнам вільно й активно обмінюватися ними. Не секрет, що охорона здоров'я України, на яку виділяється лише 3,6% національного доходу, тобто в кілька разів менше, ніж у розвинених країнах Західної Європи, за багатьма показниками відрізняється від охорони здоров'я там і потребує дуже серйозної реорганізації. Нас відрізняють характер і загальний рівень захворюваності, умови роботи лікарів, можливості надання медичної допомоги в лікувальних закладах різ-

ного рівня. Тобто ми вочевидь повинні готувати лікаря до роботи у складних, дуже складних, а іноді й екстремальних умовах.

В усьому світі професія лікаря – одна з найбільш престижних і шанованих, оскільки люди чітко засвоїли постулат: «Здоров'я – це ще не все, але без здоров'я все інше – ніщо». Завдання педагогів-медиків – дати майбутнім колегам не тільки певний рівень знань, а й виховати глибоку повагу до свого майбутнього фаху. І для цього слід враховувати наші нинішні можливості та потреби.

Особливістю нашої медичної школи завжди було дотримання принципу «Лікувати не хворобу, а хворого», оскільки організм кожної людини має свої особливості, яких не можна не брати до уваги у процесі лікування. Цього ми намагаємося навчити і наших студентів. Тому педагог із великим стажем лікаря може дати своїм учням-студентам таку інформацію, якої вони не знайдуть у жодній книжці. Тільки рівень компетентності і працездатності, а не вік, мають бути визначальними у роботі лікаря, у тому числі й викладача. Досить згадати таких наших відомих і всіма шанованих учених, як Л. Громашевський, М. Амосов, О. Шалімов, які успішно трудилися поряд із молодими колегами до останніх днів життя. Кожен із них створив наукову школу – гордість нашої країни. Ставлення до своєї професії, до хворого, до своїх колег, сумлінність і захоплення під час проведення наукових досліджень і формують те, що називають «школою».

У процесі підготовки медиків важливе значення має виховання вищих почуттів у майбутніх фахівців (обов'язку, такту, милосердя, гуманізму тощо) та їх роль у практичній діяльності лікарів.

З метою реформування системи післядипломної медичної освіти та безпе-

первного професійного розвитку лікарів з 2017 року МОЗ України регулярно проводить оцінювання стану української медичної освіти у порівнянні з міжнародними стандартами на додипломному та післядипломному етапах підготовки лікарів, зокрема американськими. Це збереження і лібералізація існуючої системи, введення системи ліцензування лікарської діяльності з обов'язковою попередньою атестацією, введення кредитної системи накопичення знань і професійних навичок лікарями та гармонізація мінімально необхідної кількості кредитів згідно з Європейськими нормами та правилами для продовження ліцензії на лікарську діяльність, розробка освітньо-кваліфікаційних характеристик за кожною лікарською спеціальністю, використання належної системи комп'ютерного тестування для оцінки знань, запровадження дистанційних форм комп'ютерного тестування лікарів [2].

Сучасний викладач повинен володіти технологією кредитно-модульної системи організації навчального процесу; методикою використання багатобальної і рейтингової шкал оцінок успішності; методикою розробки та застосування стандартизованого контролю теоретичної і практичної підготовки студента; сучасними інформаційними технологіями, які допоможуть досягнути поставлені цілі підготовки конкурентноспроможних фахівців.

З боку студента впровадження кредитно-модульної системи навчання має переваги перед класичною системою завдяки тому, що спонукає студентів до систематичного навчання і відвідування занять упродовж навчального року, привчає до самостійної роботи, що особливо важливо для студентів-медиків. Стандартизовані методи контролю і

чіткий регламент їх використання значно зменшують вплив так званого «людського фактору» в оцінці результатів навчальної діяльності студента, передбачає партнерські відносини викладачів і студентів, їх спільну відповідальність за результат навчання.

Необхідність засвоєння і впровадження кращих зразків світової професійної освіти спонукає переглянути викладацькому складу методологію викладання навчального матеріалу. З метою оптимізації проведення практичних занять їх чітко структурують на три основні етапи – підготовчий, основний і заключний – це дозволяє правильно організувати навчальний процес і дає змогу адекватно оцінити знання і вміння студентів протягом заняття.

Особлива увага приділяється стандартизованим методам початкового контролю під час підготовчого етапу, як стимулу активної і творчої самостійної роботи студентів при підготовці до заняття. Під час основного етапу заняття використовуються сучасні активні методи, психолого-педагогічні прийоми навчання студентів.

Однією з перспективних технологій навчання стає так звана кейс-технологія (case-study). Ця технологія являє собою синтез проблемного навчання, інформаційно-комунікативних технологій та методу проєктів. Кейс-методика – це інноваційний підхід у навчанні, тому що саме таким чином вирішується головна проблема навчання: як поєднати теорію з практикою і знання з компетенціями. Головне призначення кейс-технологій – розвивати здатність опрацьовувати різні проблеми і знаходити їх рішення, іншими словами навчитися працювати з інформацією. Перевагою кейсів є можливість оптимально поєднувати теорію і практику, що представляється досить

важливим при підготовці фахівця. Метод кейсів сприяє розвитку вміння аналізувати ситуації, оцінювати альтернативи, вибирати оптимальний варіант і планувати його здійснення. І якщо протягом навчального циклу такий підхід застосовується багаторазово, то у того, хто навчається, виробляється стійкий навик вирішення практичних завдань.

Широко впроваджуються в навчальний процес технології симуляційної медицини, які дозволяють відпрацювати необхідні автоматизовані навички надання невідкладної медичної допомоги хворим в умовах, що максимально наближені до реальності, водночас без нанесення шкоди пацієнтам.

Для викладачів кредитно-модульна система вимагає розробки стандартизованих методів контролю – 100% опитування студентів, шукати нові дидактичні прийоми, удосконалювати методи навчання.

Виходячи з вищенаведеного, основними завданнями на сучасному етапі є розробка адекватних стандартизованих засобів (матеріалів) контролю для кожного етапу заняття; створення тестових завдань (різних для початкового і заключного етапів), стандартизованих переліків питань для письмового контролю і усного опитування; складання навчальних задач, орієнтовних карток для формування практичних вмінь та навичок.

В основі застосування інноваційних систем в умовах кредитно-модульного навчання студентів вищих медичних навчальних закладів лежить ідея інтегрування суттєвих положень медичної науки і практики, які пов'язані зі специфікою сучасної медичної освіти, вдосконаленням процесу підготовки майбутніх лікарів за рахунок використання педагогічних можливостей інформаційних комп'ютерних технологій, формуванням

професійно-творчих умінь студентів у навчальній діяльності.

Уточнено критерії й показники якості професійної підготовки майбутніх лікарів: *мотиваційний* (характер сформованості пізнавального інтересу до змісту професійно спрямованих навчальних предметів); *змістовий* (якість знань з медицини та інформатики: обсяг, глибина); *діяльнісний* (інтелектуальні вміння: виділяти головні думки і порівнювати [2; 3].

Дистанційні технології навчання можна розглядати як природний етап еволюції традиційної системи освіти від дошки з крейдою до електронної дошки й комп'ютерних навчальних систем, від книжкової бібліотеки до електронної, від звичайної аудиторії до віртуальної аудиторії.

Сучасні інформаційні технології відкривають нові перспективи для підвищення ефективності освітнього процесу. Велика роль надається методам активного пізнання, самоосвіті, дистанційним освітнім програмам. Інтенсифікація навчання сприяє підвищенню якості знань

студентів (їх обсягу і глибини) за рахунок використання структурованого навчального матеріалу, який знаходиться в електронній базі даних, що дає змогу охопити необхідну для вивчення множинну понять на різних рівнях засвоєння, сформованості інтелектуальних умінь студентів [4].

Подальші перспективи розвитку медичної освіти у вищих медичних навчальних закладах ми бачимо в інтенсифікації всіх форм навчально-методичної роботи, в насиченні курсів сучасною науковою інформацією та методиками діагностики, лікування та профілактики захворювань на всіх етапах підготовки фахівців. Впровадження сучасних інноваційних технологій навчання лікарів на післядипломному етапі дозволить забезпечити безперервний професійний розвиток фахівців, оптимізувати роботу лікарів по засвоєнню знань і умінь при їх та активному використанні в подальшій роботі, що буде сприяти підвищенню якості та ефективності лікування хворих лікарями різних спеціальностей.

Література:

1. Краєвська Ганна, et al. Сучасні методичні технології керування навчальним процесом у вищих медичних навчальних закладах. 2018.
2. Malakhova, S. M. Європейські стандарти підготовки сучасних фахівців-медиків відповідно до вимог болонської декларації. Медична освіта, 2015, 3.
3. Мінцер О. П. Роль інформаційних технологій на етапах реформування медичної освіти. Медична освіта, 2010, 2: 128.
4. Сидоренко Оксана Василівна, et al. Інноваційні перспективи розвитку медичної освіти. 2018.

Карпова І. Г.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Чернігівського національного технологічного університету

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В МУЗИЧНІ КУЛЬТУРІ ЧЕРНІГІВЩИНИ У ХІХ СТ.

Анотація: У статті досліджуються особливості соціально-педагогічних чинників, що у ХІХ ст. сприяли формуванню та творчому розвитку дітей та молоді на Чернігівщині засобами музичної культури.

Аннотация: В статье исследуются особенности социально-педагогических факторов, которые в ХІХ в. способствовали формированию и творческому развитию детей и молодежи на Черниговщине средствами музыкальной культуры.

Summary: The article deals with the peculiarities of socio-pedagogical factors which facilitated the formation and creative development of children and young people of Chernigiv region by means of musical culture in the nineteenth century.

Проблема творчого розвитку особистості здавна привертала увагу мислителів, філософів, професійних учених. Достатньо пригадати розвідки в цій проблемі Конфуція, Платона, Аристотеля, Г. Сковороди, М. Бердяєва, Г. Ващенко, А. Сухомлинського, Е. Торренса, Д. Гілфорда, О. Лука, сучасних дослідників – Н. Вішнякової, О. Матюшкіна, В. Моляко, Я. Пономарьова, В. Рибалки, С. Сисоевої та багатьох ін. Не втрачає ця проблема своєї актуальності й сьогодні. Адже саме творча людина здатна запропонувати суспільству нові, креативні ідеї, нестандартне вирішення стандартних проблем, отже, створення умов для виховання і розвитку творчо обдарованої людини залишається важливим державним, соціальним, педагогічним, соціально-педагогічним завданням.

В наш час існує маса форм, методів, засобів творчого розвитку як дитини, так і дорослої людини: майстер-класи, тренінги, open-air програми, on-line навчання, творчі проекти й багато ін. Але завжди цікавим може бути досвід минулих поколінь в цій роботі, отже метою

даної статті є дослідження проблеми соціально-педагогічних чинників формування та творчого розвитку особистості засобами музичної культури на Чернігівщині у ХІХ ст.

Дана наукова розвідка, запропонована автором цієї статті, продовжує тему дослідження, що була апробована у науковій статті колективної монографії [1] і торкалася проблеми соціально-педагогічних чинників формування та творчого розвитку особистості в музичній культурі Чернігівщини з княжих часів до ХVІІІ століття. Особливості музичної культури Чернігівщини досліджували І. Л. Бермес, О. П. Васюта, Т. В. Ляшенко, Н. Малісов, С. І. Матвієнко, О. В. Михайличенко та ін. [1].

Чернігово-Сіверська земля багата своєю музичною культурою, витоки якої почали формуватися ще у княжий період. Значною подією, що сприяла розвитку музичної культури, стало хрещення Русі, здійснене князем Володимиром. Почала формуватись власна культура хорового співу, поступово виокремлювались два самостійні види музичного

мистецтва – вокальна та інструментальна музика. Значний вплив на появу нових жанрів музичного мистецтва мала козацька доба в історії України.

Знаковим у розвитку музичного мистецтва Чернігівщини стало XVIII століття (йдеться про навчально-просвітницьку музичну діяльність різноманітних навчальних закладів Чернігівщини (Чернігівського колегіуму, Глухівської співацької школи, різноманітних шкіл при церквах, полкових адміністраціях Гетьманщини; діяльність музичних хорових колективів, що здійснювали музично-виконавську та музично-просвітницьку діяльність, як-от, хорової капели, що діяла при дворі чернігівського архієпископа Л. Барановича; діяльність музичних колективів при резиденціях українських гетьманів І. Мазепи, Д. Апостола, К. Розумовського; появу чернігівської плеяди релігійних діячів-музикантів, композиторів, співаків і педагогів – Л. Барановича, С. Пекалицького, А. Рачинського, М. Полторацького, Ф. Яворовського, М. Березовського, Д. Бортнянського та ін. [1].

Важливим фактором музичної культури Чернігівщини XVIII ст. стало зростання потреб у музичній освіті, причому вона здійснювалась на різних рівнях – від початкового – парафіяльні, полкові школи, приватні навчальні заклади (пансіони), військові оркестри, капели при панських маєтках, уроки музики у першому вищому навчальному закладі Чернігово-Сіверщини – Чернігівському колегіумі – до вищого, що відбувався у першому музичному закладі професійної освіти – Глухівській музичній (співацькій) школі.

XIX століття стало черговим етапом у розвитку музичної культури Чернігівщини в цілому та обдарованої молоді, зокрема, причому до традиційних форм,

засобів і методів додаються нові. Взагалі, значний вплив на розвиток музичного мистецтва мало те, що у XIX столітті відбувається становлення української класичної музики, що пов'язують з ім'ям М. Лисенка, появою таких нових жанрів, як опера, обробка народних пісень та ін.

Заслугує на увагу подальший розвиток у XIX столітті такої форми розвитку творчих обдаровань молоді, як домашнє музикування. Звичайно, ще у козацьку добу воно відбувалося на різних рівнях – від простонародного у селянських родинах (домашній спів народних, козацьких, побутових та ін. пісень, гра на народних музичних інструментах) до рівня еліти – у гетьманів, представників знаті вважалося гарним тоном вчити своїх дітей музиці, а при своїх дворах, маєтках мати театри, хорові капели, оркестри, опери.

Але, не дивлячись на те, що із занепадом кріпосницької системи значно скорочується кількість оркестрів у поміщиків різного економічного статку, у другій половині XIX століття для обдарованої молоді відкриваються можливості розвитку музично творчого потенціалу засобами домашнього музикування, що набуває поширення у містах, особливо в середовищі інтелігенції, продовжуючи кращі традиції музикування українського дворянства. Домашнє музикування ставало першим етапом у розвитку музичної обдарованості дитини й відкривало шлях до більш зрілих форм музичного життя – музичного виконавства, професійної музичної освіти, філармонійної діяльності.

Слід підкреслити, що важливу роль у прищепленні дітям і молоді любові до музики, музичного мистецтва відігравали музичні сімейні вечори, на яких, за дослідженнями науковців, виконувались

тогочасні твори відомих зарубіжних та вітчизняних композиторів. Популярними у виконавстві були, наприклад, твори Р. Россіні, В. Белліні, Г. Доніцетті, Дж. Верді, Ф. Шопена, Л. Бетховена, О. Аляб'єва, О. Даргомижського, оригінальних музичних творів українських композиторів, наприклад, солоспівів М. Маркевича [2, с. 35-39].

Також значному розвитку музичної культури у другій половині XIX століття сприяло те, що до її організації і популяризації на Чернігівщині долучались видатні діячі культури й мистецтва, зокрема: М. Маркевич, І. Гаврушкевич, І. Рашевський, І. Лизогуб, С. Русова, місцеві музиканти М. Калиновський, Н. Маринич, Я. Макаров та ін. Так, скажімо, Іван Григорович Рашевський, відомий, в першу чергу, як художник, опікувався й розвитком музичної культури на Чернігівщині. Як згадувала Софія Русова, він добре розумівся на музиці, у його будинку влаштовували музичні концерти місцеві й приїжджі музиканти, Іван Григорович допомагав в отриманні дозволу місцевій інтелігенції від губернатора на постановку концертів, українських вистав [4, с. 9-11].

Помітну роль у розвитку обдарованої молоді, поширенні музичної і театральної культури на Чернігівщині відіграли у XIX ст. музично-драматичні товариства, що співпрацювали у царині музики й театру. Молодь мала змогу розвивати свої здібності завдяки Чернігівському літературно-драматичному об'єднанню під керівництвом Л. Глібова «Товариство кохаючих рідну мову»; Чернігівському (1884 р.), Ніжинському (1887 р.) музично-драматичним товариствам, що не тільки сприяли згуртуванню талановитої молоді, а й становленню основних видів музичної діяльності, як-от: сим-

фонічного виконавства, оперного співу, театрального-хорового співу, музичної освіти (для прикладу, у 1887 році при Чернігівському музично-драматичному товаристві були відкриті перші музичні класи), театральної-композиторської творчості [5, с. 24-25].

Важливу роль у розвитку творчої музичних обдаровань молоді грала педагогічна діяльність представників царської Придворної співочої капели, які й у XIX столітті продовжували пошук в Україні талановитої молоді для цього колективу. Так, у 1814-1815 рр. інспектор Придворної співочої капели Микола Толстой відібрав для неї 22 здібних хлопчика, а у 1842 році аналогічну роботу провів на Чернігівщині співак придворної капели Василь Іванов [3, с. 18].

Заслуговує на увагу досвід в цій роботі видатного композитора, засновника російської класичної музики М. Глінки, який неодноразово бував в Україні. У 1838 році композитор, який на той час очолював Придворну співацьку капелу, разом із вчителем співу Д. Палагінім, співаком Н. Шеїновим та вихователем (дядькою) Г. Саранчиним відвідав ряд міст України, і, зокрема, Чернігівщини (Новгород-Сіверський, Воронеж (зараз Сумська область), Ніжин, Чернігів), де відібрав здібних дітей.

Відбір проходив на основі спеціальних педагогічних прийомів і дуже прискіпливо. Діти розподілялись на певні вікові групи, спочатку відбирали всіх, хто мав гарний музичний слух, а потім із них – найбільш обдарованих. Ці хлопчики (а М. Глінка відібрав їх 19), перш ніж відправитися до Петербургу, вдосконалювали своє мистецтво співу у маєтку відомого мецената, культурного діяча В. Тарновського в Качанівці, де вони брали участь у хорі Тарновського, різних ансамблях (тріо, дуети), співали у

місцевому церковному хорі, отримували музичні уроки Д. Палагіна.

В самій капелі діти, крім співу, вчилися грі на музичних інструментах (скрипки, гусях, бандурі), вивчали основи різних наук (історії, географії, математики, а також мови – німецьку, французьку, італійську; живопис, що давало змогу перейти на навчання до Академії мистецтв, як наприклад, зробив вихованець капели А. Лосенко, вихідець із Чернігівщини, який згодом став відомим художником). Своєрідною соціальною підтримкою обдарованих дітей було те, що їх сім'ї, згідно відповідних указів, звільнялись від податків і постоїв [2, с. 19-21].

Окрім музично-педагогічної діяльності важливу роль у творчому музичному розвитку молоді відігравала творчість видатних музикантів і композиторів Чернігівщини М. А. Маркевича, який здійснив одним із перших обробку українських народних пісень для фортепіано, а також відомого скрипаля Г. Рачинського, І. Лизогуба (його віолончельна соната, надрукована у Дрездені в 20-х рр. XIX ст. є першим твором для віолончелі в українській музиці у стилі романтизму) та ін. [5, с. 24].

Важливим соціально-педагогічним чинником у розвитку творчої молоді засобами музики стало і кобзарське мистецтво Чернігівщини. Відомими кобзарями, які його прославили, були: А. Шут, С. Яшний, О. Вересай, І. Кравченко-Крюковський, Ф. Холодний, С. Кошовий, А. Ладжа, А. Никоненко, І. Стрічка. Кобзарство було важливим чинником не тільки у формуванні окремих рис менталітету українців, вихованні любові й поваги до героїчних сторінок минулого України, а й творчого виховання і розвитку молоді. За дослідженнями науковців, лише фундатор чернігівської кобзарської

школи А. Шут розвинув творчі здібності близько 30 музикантів [5, с. 146-147].

Отже, здійснивши аналіз особливостей музичної культури Чернігівщини у XIX столітті, ми до соціально-педагогічних чинників макрорівня у творчому розвитку особистості відносимо: мистецтво (в тому числі музичне, театральне) України-Чернігівщини, культурно-освітні осередки загальнодержавного та місцевого значення, субкультуру тогочасної молоді, творчі літературно-драматичні, музично-драматичні об'єднання, протекціоністську політику царського уряду щодо розвитку музичної освіти на Чернігівщині.

На мезорівні соціального середовища ми виділили наступні соціально-педагогічні чинники: культурно-освітні осередки України-Чернігівщини (різноманітні школи, Чернігівський колегіум, Новгород-Сіверська гімназія, Ніжинська гімназія вищих наук, приватні навчальні заклади), група ровесників, діяльність перших професійних музикантів (співаків), педагогічна діяльність по відборі музично обдарованої молоді, театральна діяльність, музично-драматичні товариства, музичні хорові та інструментальні колективи, діяльність музичних колективів при панських маєтках, кобзарське мистецтво Чернігівщини, музично-просвітницька та педагогічна діяльність, музично-педагогічна література, субкультура молоді тогочасних навчальних закладів.

Соціально-педагогічними чинниками мікрорівня виділені: сім'я, церковні хори при храмах, монастирях, особистість педагога, музично-педагогічна діяльність видатних чернігівських композиторів, кобзарів, професійних музикантів, громадських діячів, сімейно-побутове домашнє музикування, самостійна (індивідуальна) художньо-творча, музична

діяльність учня, студента. Розглянуте питання не вичерпує поставленої проблеми. Подальшого вивчення потребує дослідження соціально-педагогічних чинників формування та творчого розвитку особистості у музичній культурі Чернігово-Сіверщини у наступний період – ХХ століття.

Література:

1. Карпова І. Г. Соціально-педагогічні чинники формування та творчого розвитку особистості у музичній культурі Чернігівщини в Х – другій половині XVIII століття / І. Г. Карпова. Topical issues of education: Collective monograph. – Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2018. – 220 p. – P. 148–158.
2. Васюта О. Музична освіта Чернігівщини / О. Васюта. – Чернігів: б/в, 2003. – 88 с.
3. Васюта О. П. Музичне життя на Чернігівщині у XVIII – XIX ст.: істор.-культуролог. дослідження / О. П. Васюта / Ред. О. Б. Коваленко. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 1997. – 212 с.
4. 100 років. Чернігівське музичне училище ім. Л. М. Ревуцького / Упорядник В. М. Суховерський. – Чернігів: б/в, 2004. – 171 с.
5. Васюта О. П. Музична культура Чернігівщини – тезаурус України : наукові праці з історії та теорії розвитку музичної культури Чернігівщини / О. П. Васюта. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. – 232 с.

Магрламова К. Г.

*доктор педагогічних наук,
викладач кафедри мовної підготовки
ДЗ «Дніпропетровська медична академія
Міністерства охорони здоров'я України»*

Кравченко О. І.

*кандидат медичних наук,
доцент кафедри внутрішньої медицини № 3
ДЗ «Дніпропетровська медична академія
Міністерства охорони здоров'я України»*

МЕДИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

Анотація: Сучасний медичний фахівець повинен не тільки адаптуватися до стрімких соціальних змін, але і вміти практично оцінити те, що відбувається і намітити шляхи подальших перетворень у сфері діяльності і у своєму житті. Тобто одна з головних цілей сучасної вищої медичної освіти полягає в тому, щоб за допомогою різних форм навчання й виховання підготувати студента до плідної творчої участі у житті суспільства і діяльності в сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: вищої медичної освіти, інтерактивні технології медичний фахівець, форм навчання.

Аннотация: Современный медицинский специалист должен не только адаптироваться к стремительным социальным изменениям, но и уметь практически оценить происходящее и наметить пути дальнейших преобразований в сфере деятельности и в своей жизни. То есть одна из главных целей современной высшего медицинского образования заключается в том, чтобы с помощью различных форм обучения и воспитания подготовить студента к плодотворной творческой участия в жизни общества и деятельности в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: высшего медицинского образования, интерактивные технологии медицинский специалист, форм обучения.

Summary: A modern medical specialist should not only adapt to the rapid social changes, but also be able to practically evaluate what is happening and outline ways of further transformations in the field of activity and in their life. That is why one of the main goals of modern higher medical education is to prepare students for creative participation in our society through various forms of education and training.

Key words: higher medical education, interactive technologies, medical specialist, forms of training.

Постановка проблеми. Вища медична освіта повинна створювати умови для формування вільної особистості, спілкування, розуміння інших людей, нарешті практичних дій і вчинків людини, тобто для розвитку людини як такої: компетентної, яка співпереживає, і духовної особистості. У контексті такого розуміння цілей вищої освіти викладачі ство-

рюють умови і вибирають такі засоби і технології, котрі забезпечуватимуть особистісний ріст студентів і самоактуалізацію суб'єктів взаємодії.

Медико-педагогічні технології при підготовці різнопрофільних фахівців в медичному університеті з основ інноваційних педагогічних знань як частини освітнього процесу майбутнього лікаря –

сукупність способів і засобів проектування, здійснення і аналізу результатів освітньої діяльності викладача і діяльності студента щодо оволодіння професією. Становлення і розвиток нових медико-педагогічних технологій проходить в двох аспектах: в гуманістичній і практичній діяльності майбутніх лікарів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як свідчить аналіз наукових джерел у навчальному процесі підготовки майбутніх лікарів Великої Британії застосовуються технології, які передбачають використання фрагментів майбутньої професійної діяльності у навчальному процесі. Гордон та співавтори зазначають, що студенти «позитивно оцінюють досвід імітації, вважають, що він сприяє розвитку критичного мислення, стимулює до активності в навчанні, дозволяє зміцнити впевненість та формує сприятливе освітнє середовище» [1, с. 472].

Габа (2004) (Gaba) зазначає, що використання симуляції можна розділити на шість вимірів: мета моделювання; одиниця участі (наприклад, індивід, група, команда); рівень підготовленості студентів; тип технології моделювання; ступінь участі в симуляції; метод зворотного зв'язку [2].

Колб (1984) описує, що вивчення досвіду складається з чотирьох пов'язаних компонентів: конкретного досвіду, рефлексивного спостереження, абстрактної концептуалізації та активного експерименту [3].

У моделі Данна, яка визначає п'ять етапів у циклі набуття досвіду студент проходить такі етапи: конкретний досвід (події) – рефлексія (що відбулося) – абстрагування (що було вивчено) – планування реалізації (що буде зроблено по-різному) – активний експеримент (що виконується по-різному) – результат

(конкретний досвід). Студенти переходять від набуття знань до демонстрації своєї здатності синтезувати інформацію та застосовувати її до імітації та психомоторного досвіду на основі пацієнтів. Експериментальне навчання діє за принципом, що «досвід віддзеркалює знання більш легко, ніж дидактичні або онлайн-презентації» [4, с. 17].

Ієрархія навчання Блум (Bloom) в когнітивній області має шість рівнів збільшення складності або глибини. Ці шість рівнів: знання; розуміння (наприклад, передача знань у власні слова); застосування (наприклад, застосування знань); аналіз (наприклад, зателефонувавши на відповідну інформацію); синтез (наприклад, покласти все це разом, щоб скласти план); оцінка (наприклад, порівняння та оцінювання планів) [5].

Поведінка в психомоторній області, від найпростішого до найбільш складного Дейв (Dave) (1970): імітація (наприклад, поведінка поведінки після когось); маніпуляція (наприклад, виконання дій з інструкціями); точність (наприклад, очищення); артикуляція (наприклад, координація дій, досягнення послідовності); натуралізація (наприклад, високий рівень, природна ефективність) [6].

Мета статті полягає в розкритті та аналізі основних медико-педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх лікарів.

Виклад основного матеріалу. Впровадження медико-педагогічних технологій навчання передбачає: використання дидактичних і рольових ігор, моделювання професійних завдань, створення, вирішення й аналіз проблемних ситуацій, написання клінічних сценаріїв, використання клінічних випадків тощо. У процесі дослідження підтримується головний принцип інтеракції – постійна взаємодія студентів між собою, їхня

співпраця, спілкування, викладач у такій ситуації лише організовує і координує інтерактивну взаємодію. Під час такої інтерактивної педагогічної взаємодії головний акцент спрямовується на те, щоб майбутні лікарі вміли знаходити необхідну й корисну інформацію; виявляли активність у пошуку шляхів вирішення порушеної проблеми й поставленого завдання; намагалися запропонувати власні шляхи вирішення проблеми, доводячи їх доцільність [8, с. 116].

Підготовка лікарів загальної практики, судячи з відповідного британського досвіду, має бути розширення суто *практичної діяльності* тих, хто навчається. Адже відомо, що медичні школи Великої Британії влаштовані при великих багатопрофільних госпіталях [9, с. 54], що забезпечує високі можливості набуття слухачами конкретного різноманітного досвіду. У системі британської підготовки сімейних лікарів «від курсу до курсу зменшується кількість лекцій, збільшується питома вага практикумів, дискусій, науково-дослідної роботи, лікувальної роботи в стаціонарі й у поліклініці» [9, с. 55]. Науковці зауважують необхідність зв'язку між охороною здоров'я, професійною освітою і регіональним розвитком [10, с. 633] «Шляхи, якими медичні школи відповідають на різні виклики, можуть бути зрозумілі, якщо буде досягнуто узгодження між можливостями і небезпеками, з якими має справу сучасна медична освіта» [10, с. 634].

Актуальною для вищої медичної освіти у Великій Британії є технологія «проблемного навчання» (Problem-Based Learning PBL). PBL можна охарактеризувати як навчальну технологію, яка використовує проблеми пацієнта як контекст для студентів, щоб застосувати отримані знання на практиці про основні та клінічні науки. Найчастіше

це зреалізовується в невеликих групах навчання, в якому інструктор служить посередником. Роль інструктора-фасилітатора полягає у забезпеченні того, щоб процес *PBL* здійснювався на основі певної суми знань. Процес *PBL* полягає в тому, щоб зосередити увагу на студентах та надати їм безкоштовний запит про те, як вирішити проблему. Зокрема, фасилітатор/викладач має три завдання: допомогти студентам ефективно організувати свою групу, щоб забезпечити можливість всім членам групи повною мірою брати участь і регулювати свій курс, якщо вони відхиляються надто далеко від бажаного шляху. Спочатку *PBL* розроблявся як загальний навчальний план, що потребував великого перерозподілу часу, призначеного для різних навчальних заходів. Після того як час для структурованих заходів було скорочено, відбувся перерозподіл часу на лекції, на семінарському та лабораторному занятті. У ряді медичних шкіл існують два навчальні плани, один для традиційної лекції, а інший – *PBL* лекції. В останні роки існує тенденція до комплексного «гібридного» навчального плану.

У літературі визначені також алгоритм організації проблемного навчання: окреслення загальної проблеми; забезпечення міждисциплінарного підходу; участь у вирішенні проблеми викладача; конкретизація актуальних завдань в процесі вирішення проблеми; забезпечення достатнього ступеня складності, що відповідає рівню попередніх знань студентів; підведення підсумків обговорення [3].

У медичній освіті Великої Британії функції викладача у процесі проблемного навчання у малих групах частково виконує *фасилітатор*, який є посередником. Наявність «експертних» фасилітаторів покращує ефективність

навчання студентів, особливо на початкових етапах вивчення навчальної дисципліни. Деякі медичні школи уникають залучення фахівців-фасилітаторів, щоб знизити залежність студенту від них як джерела інформації [3]. Чотири важливих процеси (*конструктивний, саморегульований, спільний та контекстний*), що лежать в основі PBL. За *конструктивним* процесом навчання – це активний процес, за допомогою якого студенти «будують або відновлюють свою систему знань»; *самостійний процес* передбачає участь студентів у плануванні, моніторингу та оцінці навчального процесу; *спільний процес* – це навчання, котре включає в себе двох або більше взаємодіючих студентів, які мають спільну мету, розподіляють обов'язки, взаємно залежать і мають досягти згоди через відкриту взаємодію; *контекстний процес* визнає, що навчання залежить від контексту, і що перехід до різних контекстів вимагає конфронтації випадків або проблем з різних точок зору [5].

Наступною актуальною для вищої медичної освіти у Великій Британії є технологія навчання на основі команди (TBL) передбачає роботу у великих групах у процесі співпраці студентів, може бути визначена як стратегія педагогічного супроводу студентів фахівцем, або як *інтерактивна та аналітична стратегія*. TBL передбачає групову діяльність з одним або кількома експертами; після чого студенти об'єднуються до вирішення певних аналітичних проблем у малих групах з інтервалом під час навчального заняття. Такі заняття передбачають попередню підготовку. Отримані знання застосовуються протягом всього заняття, а не просто презентуються як окрема відповідь, що дозволяє студентам використовувати знання для вирішення проблем за допомогою експерта.

Проблемну технологію навчання TBL наприкінці 1970-х років в Університеті бізнес-школи Оклахоми. У медичну освіту ця технологія увійшла наприкінці 1990-х років, коли Бойд Річардс та його колеги почали пілотувати його в Медичній школі Бейлора. Більш детальну інформацію про цю групу та її конференції можна знайти на спільній веб-сторінці TBL (<http://tblcollaborative.org>).

Етапи командного навчання TBL. Існують три етапи або фази для TBL.

Вони можуть відбуватися на одному занятті та після нього, або бути розподіленими протягом двох або більше занять. Розглянемо етапи:

А. Підготовка студентів. Б. Забезпечення готовності. С. Застосування.

Важливим аспектом у цій технології є *формування та підтримка команди*. Формування команди передбачає урахування рівня підготовленості студентів, досвіду практичної діяльності та організаторських можливостей таким чином, щоб рівні команд були приблизно однаковими.

Третя актуальна для вищої медичної освіти у Великій Британії є технологія *«Моделювання»*. В усіх сферах медичної освіти, застосовується моделювання, включаючи медичні навчальні програми, програми навчання та програми стипендій та можуть бути використані у всіх галузях охорони здоров'я. У науковій літературі визначається як «метод навчання та зворотного зв'язку», в якому студентам пропонуються завдання та ситуації життєвих обставин. Це інтерактивний підхід до навчання, що забезпечує набуття досвіду, котрий відтворюється в навчальних ситуаціях (Gaba, 2004, с. 2). Модель дає змогу спостерігати продуктивність студентів у реалістичному контрольованому середовищі [2].

Ця технологія передбачає використання медичних *тренажерів/симуляторів*, або пристроїв, котрі представляють «імітованого пацієнта (або частину пацієнта) і належним чином взаємодіють з діями, вжитими студентом» (Gaba). Симулятори підбираються відповідно до різних завдань: простих мультимедійних, різноманітних тренувальних, симуляторів/імітованого хворого. Хоча медичне моделювання являє собою низку технологій, термін «симулятор» зазвичай використовується для позначення технологій, котрі використовуються для наслідування завдань. Симулятори дозволяють студентам практикувати процедури так часто, як потрібно, щоб досягти знання без шкоди для пацієнта. Тренер з завдання – це пристрій, який повторює окремі аспекти завдання [2, с. 2].

Визначено фундаментальні принципи для всіх навчальних технологій: в основі змістового контенту мають бути реальні клінічні випадки (історії хвороб); активація попередніх знань та досвіду; ілюстративний супровід змістового контенту [4].

Мультимедійний принцип: графіка допомагає студентам створювати ефективні уявлення; релевантна графіка може бути використана для ілюстрації прикладів об'єкта, надання огляду теми або схеми організації.

Принцип модальності: навчання максимізується, коли графічне зображення і текст оптимально використовуються. Наприклад, графіка, що супроводжується усним поясненням, є більш ефективною, ніж та графіка, що супроводжується екранним текстом (лише для зорового сприйняття) [6].

Принцип керованого відкриття полягає в тому, що неструктуровані навчальні середовища, а також звільнення студентів

від чітких інструкцій посилюють ефективність навчання. Керівний принцип відкриття говорить про те, що навчання покращується, коли інформація представлена у запланованій послідовності, а студентам допомагає інтерпретація цієї інформації – тобто, коли викладачі керують навчальним процесом. У той же час надмірне керівництво зменшує потребу студентів глибоко замислюватися над новою інформацією та послаблює отриману структуру знань. Аналогічним є *принцип прикладу*, а саме, навчання стає ефективнішим, коли деякі питання теорії підкріплюються прикладами [6].

Проте, з набуттям досвіду, студенти потребують поступово меншого керівництва та стають все більш незалежними при вирішенні проблем. Цей перехід від підтримуваного до самостійного навчання та вирішення проблем був позначений експериментальним вертикальним ефектом. Те, що працює для новачків, не буде ефективним для більш досвідчених студентів.

У медичній науковій літературі Великої Британії широко обговорюються проблеми *комп'ютерного навчання* та конкретних освітніх технологій, починаючи з CAL (комп'ютерне навчання). Комп'ютерне навчання у всіх формах потребує зміну парадигми для викладача. Хоча пряма взаємодія зі студентами зменшується або взагалі виключається, проте викладач продовжує взаємодіяти непрямым чином завдяки веб-сайту та іншим обраним інтерактивним методам навчання [5].

Специфічним щодо медичної освіти є *віртуальний пацієнт*. Віртуальний пацієнт – «специфічний тип комп'ютерної програми, що імітує клінічні сценарії реального життя; студентам надається роль постачальників медичних послуг для отримання історії, проведення

фізичного іспиту та прийняття діагностичних та терапевтичних рішень». Визначальною функцією (та обмеженням) є спроба імітувати реальність на екрані комп'ютера. Віртуальні пацієнти можуть варіюватися від пацієнтів, які втілюють конкретний випадок, що розвивається лінійно, тоді підказкою є додаткова інформація, та складні симуляції, котрі відображають хворобу і потребують покрокових дій студента [7].

Ключем до успішного діагностичного мислення це перш за все використання для аналізу студентом одночасно двох або більше випадків для порівняння, використання елементів історії хвороб, клінічних сценаріїв тощо. При цьому зворотній зв'язок може складатися з опису підходу експерта до тієї самої історії хвороби, або урахування показника ефективності витрати часу для аналізу. Велика увага приділяється вірності або реалістичності віртуального пацієнта [8, с. 116].

Для розвитку творчого професійного мислення студентів використовується залучення до навчального процесу відомих теоретиків і провідних практиків, що працюють в обраній та суміжних галузях діяльності, які можуть виступати експертами або консультантами в самостійній роботі студентів. Медична освіта Великої Британії орієнтується на *індивідуалізацію* підготовки студентів і максимальну активізацію технологій навчання, включно з діловими іграми та рольовими моделями. Британська система вищої медичної освіти зосереджує увагу на *самостійній роботі* студентів, зокрема їхньої науковій діяльності [9, с. 634].

Висновки. Медико-педагогічні технології у професійній підготовці майбут-

ніх лікарів є одним із основних засобів підготовки фахівців з метою формування їх конкурентоспроможних компетентностей і якостей, що зумовлює розробку та впровадження сучасних методів наукової організації педагогічного процесу, контроль його якості та діагностику рівня освітньо-професійної підготовки.

З огляду на сучасні тенденції безперервного професійного розвитку, основні положення євроінтеграційних процесів, розвиток сучасних інформаційних технологій та принципів дистанційної освіти, стає особливо актуальним застосування нових інформаційних технологій, зокрема дистанційних підходів при підвищенні кваліфікації лікарів. Найважливішою проблемою у сучасній медичній освіті є оволодіння майбутніми фахівцями ґрунтовними знаннями, необхідними вміннями й навичками. Ця проблема не може вирішитися без удосконалення технологій та методів навчання. Тому завдання є не тільки надавати студентам систематизовані знання відповідно до навчальної програми і ретельно контролювати їх засвоєння, але й сприяти формуванню навичок роботи з інформацією, долучати їх до дослідницької діяльності, навчати розвивати здібності мислити, вибирати, аналізувати і критично ставитися до інформації, здобувати знання самостійно і працювати в команді. Українська система медичної освіти повинна розглядатися не тільки як вузівська структура, яка дає певні професійні знання, а як конкурентоздатний, найважливіший ресурс країни, який можна й потрібно використовувати в економічних, соціальних, політичних і культурних цілях.

Література:

1. Gordon JA, Wilkerson WW, Shaffer DW, Armstrong EG (2001) «Practicing» medicine without risk: Students' and educators' responses to high-fidelity patient simulation. *Academic Medicine* 76(5): 469–472.

2. Gaba DM (2004) The future vision of simulation in health care. *Quality & Safety in Health Care* 13(S1): i2–i10.
3. Kolb DA (1984) *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.
4. Dunn WF (Ed.) (2004) *Simulators in critical care and beyond*. Society of Critical Care Medicine, Des Plaines, IL.
5. Bloom BS, (Ed.) (1956) *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain*. David McKay, New York.
6. Dave R (1970) Psychomotor levels. In: Armstrong RJ (ed) *Developing and writing behavioral objectives*. Educational Innovators Press, Tucson, AZ.
7. Dunn WF (Ed.) (2004) *Simulators in critical care and beyond*. Society of Critical Care Medicine, Des Plaines, IL.
8. Слухенська Руслана Василівна формування творчого потенціалу майбутніх лікарів у процесі професійної підготовки 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук Запоріжжя – 2016. – 263 с. – С. 115-130.
9. Catto G.R.D. Interface between university and medical school: the way ahead? / Graeme R.D. Catto // *BMJ*. – 2000. – Vol. 320. – P. 633-636.

Мовмига Н. Є.
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ РОЗВИТКОМ КАФЕДРИ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНО ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація: У статті розглядається можливість використання маркетингового підходу та маркетингових технологій в управлінні закладом вищої професійно технічної освіти. Доведено, що для реалізації маркетингового підходу в управлінні вищою освітою необхідно враховувати чинники зовнішнього та внутрішнього впливу закладу на маркетингове забезпечення якості надання освітніх послуг. Розглянуто зміст базових понять і термінів маркетингової технології та алгоритм оцінки конкурентоспроможності освітньої послуги, який можна застосувати для визначення конкурентоспроможності кафедри. Важливим для успішної реалізації маркетингової технології в управлінні розвитком кафедри є необхідність дотримання сукупності послідовних кроків на шляху досягнення окреслених маркетингових цілей.

Анотация: В статье рассматривается возможность использования маркетингового подхода и маркетинговых технологий в управлении высшим учебным учреждением профессионально технического образования. Обосновано, что для реализации маркетингового подхода в управлении высшим образованием необходимо учитывать факторы внешнего и внутреннего влияния вуза на маркетинговое обеспечение качества предоставления им образовательных услуг. Рассмотрено содержание базовых понятий маркетинговой технологии и алгоритм оценки конкурентоспособности образовательной услуги, который можно применять для определения конкурентоспособности кафедры. Важным для успешной реализации маркетинговой технологии в управлении развитием кафедры есть необходимость соблюдения совокупности последовательных шагов на пути достижения определенных маркетинговых целей.

Summary: The article considers the possibility of using a marketing approach and marketing technologies in the management of the institution of higher vocational education. It is proved that in order to implement a marketing approach in the management of higher education it is necessary to take into account the factors of the external and internal influence of the institution on the marketing quality assurance of the provision of educational services. The content of the basic concepts and terms of marketing technology and the algorithm of evaluation of the competitiveness of educational services, which can be applied for determining the competitiveness of the department, is considered. Important for the successful implementation of marketing technology in the management of the department's development, it is necessary to adhere to a set of consistent steps towards reaching the outlined marketing goals.

Постановка проблеми. Маркетингова діяльність стала невід'ємним інструментом стратегічного розвитку закладу вищої освіти. Надання освітніх послуг і проведення маркетингових досліджень в освіті розглядалися у працях Б. Братаніча, М. Волкової, Є. Голубкова, С. Захаренкова, С. Ілляшенка, М. Карпіщенко,

С. Катасонова, Ф. Котлера, Г. Кравченко, Н. Літвінової, Г. Міщенко, І. Мороза, Т. Оболенської, О. Панкрухіна, Є. Подшибякіної, З. Рябової, Т. Сорочан, П. Третьякова, М. Туберозової, К. Фокс, В. Шереметової та інших.

Сучасні дослідження теорії управління соціально-педагогічними системами,

спираючись на наукові праці Ю. Бабанського, В. Бондаря, Л. Даниленко, Г. Єльнікової, Ю. Конаржевського, В. Маслова, В. Пікельної, Є. Хрикова звертають увагу на необхідність розуміння цілеспрямованості, узгодженості функціонування та розвитку закладу вищої освіти як керованої системи на основі дій механізмів самоуправління, ефективність і результативність яких залежить від інформаційного забезпечення цього процесу, що надає можливість використання маркетингового підходу та маркетингових технологій в управлінні закладом вищої професійно технічної освіти.

У реалізації маркетингового підходу до управління вищою освітою необхідно враховувати чинники зовнішнього впливу такі, як: становлення громадянського (вільного демократичного) суспільства; трансформації в економічній і соціальній сферах; інноваційні процеси, які відбуваються в суспільстві та в освіті; зміни у ставленні та вимогах держави і суспільства до вищої освіти; розвиток теорії управління; підхід до застосування освітнього менеджменту як складника менеджменту організацій; інтеграція до європейського та світового освітнього простору. Основними чинниками маркетингового підходу щодо впливу внутрішнього середовища закладу вищої освіти на маркетингове забезпечення якості освітніх послуг, які надаються кафедрами у закладах вищої освіти визначено: розвиток закладу вищої освіти як відкритої соціально-педагогічної системи, сфери освітніх послуг, суб'єкта господарського права; зміна освітньої парадигми: перехід кафедр від надання теоретичних знань до формування та розвитку професійних компетентностей, від предметоцентризму до студентоцентризму (орієнтації на потреби студен-

тів); нові вимоги до адміністрації та керівників кафедр закладу вищої освіти як креативних менеджерів, маркетологів, лідерів організації; формування готовності науково-педагогічних працівників кафедр до оволодіння сучасними методиками компетентнісного навчання та найактуальнішими сучасними освітніми технологіями викладання навчальних дисциплін; вплив постійно зростаючої конкуренції, нового механізму фінансування, державного регулювання закладів вищої освіти.

Отже, як бачимо, маркетинговий підхід повинен об'єднувати цілі, вимоги споживачів і ресурсні можливості організації.

Реалізація зазначеного вище в практичній управлінській діяльності передбачає оволодіння адміністрацією закладу вищої освіти, керівниками кафедр та науково-методичних відділів технологіями як менеджменту так маркетингу в освіті.

Аналіз досліджень. Аналіз наукових джерел свідчить про зростаючий інтерес використання маркетингових технологій в управлінні розвитком кафедр закладів вищої професійно технічної освіти. Так, теоретичні засади розвитку системи маркетингу, його складових та інструментів досліджували зарубіжні науковці: Д. Аакера, К. Альохіна, І. Герчикова, Дж. Даніелса, С. Зав'ялова, Ф. Котлер, М. Портер, Дж. Райанс, К. Філіпс та ін. Продовжили дослідження питань маркетингових технологій, підходів до їх аналізу, методів оцінки ефективності їх впровадження такі вітчизняні науковці: А. Гальчинський, Г. Єльнікова, О. Канищенко, Г. Кравченко, А. Кредісов, Т. Мельник, О. Почуєва, А. Старостіна, Н. Туницький, З Рябова та ін.

Мета даної статті полягає у визначенні особливостей маркетингових

технологій в управлінні розвитком кафедр закладу вищої професійно технічної освіти та надання характеристики змісту базових понять і термінів маркетингової технології.

Виклад основного матеріалу. Розуміння технології освітнього менеджменту як педагогічної категорії ґрунтується на змісті професійного управління сучасним закладом вищої освіти. Технологія освітнього менеджменту передбачає систему проектування певної послідовності дій із урахуванням необхідних ресурсів організації, яка забезпечена управлінськими рішеннями та спрямована на розв'язання проміжних цілей і досягнення кінцевого результату [1].

Серед технологій освітнього менеджменту для нашого дослідження необхідно розглянути *маркетингову технологію управління*, яка є доцільною для використання кафедрами та має вплив на управління підготовкою фахівців з охорони праці та професійної безпеки у технічних закладах вищої освіти.

Розглянемо більш детально зміст базових понять і термінів маркетингової технології.

Бренд – знак, образ предмета, явища, рейтинг товару, продукту, його марка в найвигіднішому варіанті, який має високу привабливість у споживачів. Імідж закладу освіти – певний образ закладу освіти, який проектується в соціумі і цілеспрямовано впливає на сприйняття закладу вищої освіти, а іноді конкретної кафедри, яка існує в умовах закладу, громадськістю [10].

Слід відзначити, що питання конкуренції серед закладів вищої освіти спонукають останніх використовувати елементи маркетингової діяльності, зокрема, *позиціонування*, яке у свою чергу завдяки *презентаційній діяльності* підвищує обізнаність цільової аудиторії та

конкурентоспроможність закладу, що стимулює до здійснення інноваційної діяльності кафедри.

Одним з механізмів забезпечення позиціонування на ринку освітніх послуг та ринку праці закладу вищої освіти є упродовження презентаційної діяльності у практику його функціонування. На думку науковців з питань маркетингу в освіті [3; 9; 10; 12], саме презентаційна діяльність є інструментарієм позиціонування як закладу, так і кафедр, який, у свою чергу є складовою маркетингової стратегії діяльності закладу вищої освіти.

Маркетингове позиціонування кафедри закладу вищої освіти – це діяльність, спрямована на представлення конкурентних переваг конкретної кафедри і надання нею освітніх послуг на ринку за допомогою маркетингового інструментарію [1; 10]. Маркетингове позиціонування кафедр закладу вищої освіти спонукає заклади вищої освіти розвивати матеріально-технічну базу кафедр, поліпшувати якість викладання та навчання студентів, що мобілізує заклад до ефективної роботи у ринкових умовах. Більшість студентів прагне здобути якісну освіту в Україні, тому перед ними стає жорсткий вибір як закладу, так і конкретної кафедри, що, зокрема, призводить до появи конкуренції не тільки між закладами вищої освіти і й кафедрами, що мають певну спеціалізацію та надають освітню послугу.

Освітня послуга – комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість і спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання [10]. Конкурентоспроможність освітньої послуги (за І. Захаровою) – це сукупність її якісних і вартісних характеристик, що відповідають потребам

цільових споживачів і визначають соціальний та економічний ефект діяльності освітньої установи [4].

Переваги потенційних споживачів, а це майбутні студенти, базуються на їх розумінні щодо основних напрямів і перспектив розвитку сучасної професійно-технічної освіти, яка характеризується як інтелектуальна, що ґрунтується на професійних знаннях про виробництво. Саме тому потенційні споживачі і приймають рішення придбати освітній продукт у формі знань, навичок і досвіду. Переваги діючих споживачів, студентів, що навчаються, визначаються їх індивідуальними особливостями, базовою підготовкою, а також чинниками внутрішнього середовища вишу, серед яких і специфіка управління, і корпоративна культура, стиль викладання, характер спільної діяльності співробітників і студентів і навіть особисті стосунки між ними. Від цих чинників залежить підсумкова якість освітнього продукту, носієм якого буде випускник вишу.

Процес управління конкурентоспроможністю включає такі дії, як: моніторинг конкурентного середовища, в якій знаходиться кафедра та оцінку її конкурентного статусу в освітній галузі; діагностування конкурентоспроможності кафедри в умовах закладу освіти та її основних конкурентів; конкурентне позиціонування кафедри; вибір стратегічних підрозділів і структур із перевагами в конкурентній боротьбі; розробку концепцій та стратегії управління конкурентоспроможністю кафедр закладу вищої освіти; реалізацію конкурентної стратегії [3; 7].

В. Герасимчук визначає алгоритм оцінки конкурентоспроможності освітньої послуги, який включає п'ять кроків від визначення вимог до освітньої послуги та розробку заходів підвищення конкурентоспроможності закладу освіти, що можна застосовувати для визначення конкурентоспроможності кафедри (рис. 1.1) [10].

Рис. 1.1. Оцінка конкурентоспроможності продукції

Розглянемо поняття «презентаційна діяльність».

Презентація – це захід, що носить рекламний характер, центром якого є представлення нового продукту (товару, послуги, проекти, ідеї тощо) [10].

Провідною ознакою презентаційної діяльності є те, що в наслідок її здійснення відбуваються зміни у свідомості людини, що приводять до формування її ставлення до закладу освіти. Презентаційна діяльність здійснюється з урахуванням конкретної цільової групи споживачів, для якої створюються і пропонуються переваги та унікальність. Презентаційна діяльність, на нашу думку, має певні види: опосередкований та безпосереднього впливу на цільову аудиторію. Зміст презентаційної діяльності складається з комплексів заходів, які спрямовані на формуванні переконань цільової аудиторії на ринку освітніх послуг і ринку праці та передбачає наступні форми: інформування,

переконання, нагадування (табл. 1) [1; 2; 6; 7; 9; 10; 11].

Форми презентаційної діяльності залежать від видів і є наступними: реклама, зв'язки із суспільством, представлення закладу вищої освіти в мережі Інтернет, спеціальні заходи, прямий маркетинг, виставкова діяльність кафедр та самого закладу вищої освіти.

Маркетингова технологія як технологія управління розвитком кафедри охорони праці та навколишнього середовища в закладі вищої професійно технічної освіти спрямована на набуття нової якості професійної освіти в умовах конкурентного середовища, на покращення репутації закладу на ринку освітніх послуг. Знання про маркетингову технологію мають бути інструментом пошуку кафедри власного шляху розвитку, який буде вигідно вирізняти її від конкурентів. Маркетингову технологію, яка враховує сучасний соціально-економічний контекст управлінської діяльності нео-

Таблиця 1

Характеристика змісту презентаційної діяльності кафедри охорони праці та навколишнього середовища

Зміст	Характеристика
Інформування	Зібрати інформацію про кафедру, що займається підготовкою фахівців з охорони праці та професійної безпеки у закладах освіти. Ознайомити споживачів з новими освітніми послугами, які надає кафедра.
Переконання	Донести до цільової аудиторії переваги кафедри, що займається підготовкою фахівців з охорони праці та професійної безпеки у порівнянні з іншими кафедрами та кафедрами інших закладів вищої освіти відповідної спеціалізації. Збільшити зацікавленість цільової аудиторії в послугах, що надає кафедра в закладі вищої освіти. Досягти прихильності цільової аудиторії.
Нагадування (Підтримка)	Підтримувати співпрацю з закладами загальної середньої освіти, гімназіями, коледжами та інститутами I та II рівнів акредитації як з потенційною цільовою аудиторією. Підтримувати позитивний образ як кафедри, що займається підготовкою фахівців з охорони праці та професійної безпеки так і закладу вищої освіти в цілому.

дноразово апробовано в низці закладів вищої освіти. Але для успішної її реалізації важливо дотримуватись сукупності послідовних кроків на шляху досягнення окреслених маркетингових цілей, визначених українським науковцем Т. Сорочан [11]:

1. Визначити коло потенційних споживачів освітніх послуг закладу вищої професійно технічної освіти.

2. Сегментувати ринок освітніх послуг відповідно до різних груп споживачів, які визначаються на основі відмінностей у їхніх потребах, характеристиках (таких, як: вік, стать, прибуток, соціальний стан, місце проживання) і поведінці. Вибір оптимального сегменту (одного або декількох) для надання послуги не виключає роботи зі споживачами інших сегментів.

3. Виокремити переваги пропонованої освітньої послуги кафедрами шляхом їх позиціонування. При цьому звернути увагу на застосування інструментів Інтернет-маркетингу (веб-сайту, блогу, електронної пошти, чату, веб-форуму, аудіо- та відеоконференції, вебінару, мережевих спільнот).

4. Започаткувати бренд, що асоціюється споживачем із конкретними назвою, символом, малюнком, дизайном або їх поєднанням і слугує ідентифікації закладу освіти або певної послуги.

5. Подбати про створення позитивного іміджу закладу вищої професійно технічної освіти інструментами паблік рілейшнз (зв'язків із громадськістю). Це можуть бути, зокрема: РК-заходи (акція, конференція, виставка, презентація, творчий звіт, зустріч із випускниками різних років); співпраця зі ЗМІ; засоби візуальної ідентичності (емблема (логотип), візитна картка, буклет, рекламний проспект, листівка (флаєр), банер).

6. Мотивувати діяльність усіх членів факультетської та кафедральної спільноти щодо надання якісних освітніх та інших (психологічних, експертних, інформаційних, орендно-лізингових, транспортних) послуг.

Конкурентні переваги, що впливають на якість освітньої послуги, які надаються кафедрами в умовах закладу вищої освіти: належний рівень кадрового, фінансового, методичного, матеріально технічного та наукового забезпечення навчально-виховного процесу (дотримання усіх стандартів); високий рівень професорсько-викладацького складу, наявність у ньому результативних вчених та досвідчених практиків, творчих, ініціативних людей, а також фахівців, що займаються реальною (а не удаваною) інноваційною роботою; висока результативність наукової діяльності, запровадження механізмів імплементації наукової діяльності у навчальний процес; створення та підтримка у викладацькому та студентському колективах атмосфери творчості, здорової конкуренції; дотримання вимог законодавства про освіту усіма учасниками навчально-виховного процесу; застосування у навчально-виховному процесі сучасних інформаційно комунікативних технологій передачі знань, а також використання новітніх методів навчання; створення технологій моніторингу успішності студента; підтримка співробітництва із соціальними партнерами та потенційними роботодавцями, опанування новітніх знань та подальшого працевлаштування випускників.

7. Передбачити розвиток освітніх потреб місцевої громади як цільового споживача на основі вивчення кон'юнктури ринку освітніх послуг.

Отже, виходячи з важливості проблем і перспектив маркетингової діяльності

закладу вищої професійно технічної освіти, для розроблення та впровадження ефективних маркетингових стратегій, вважаємо за доцільне рекомендувати:

1. Кафедрам в закладах вищої професійно технічної освіти:

1.1. Підготувати науково-інформаційний довідник про розробку, апробацію та впровадження інноваційних освітніх та професійно-технічних технологій у діяльність закладів вищої професійно технічної освіти, відповідно до плану роботи кафедри.

1.2. Провести маркетингові дослідження з питань задоволення студентами якістю надання освітніх послуг кафедрами.

1.3. Спроекувати модель науково-методичного супроводу вироблення та реалізації маркетингової стратегії як кафедри, так і закладу вищої освіти в ринкових умовах як основи ефективного управління науково-педагогічним педагогічним колективом.

2. Керівникам кафедр закладу вищої професійно технічної освіти:

2.1. Розвивати інституційну спроможність організації щодо безперервного професійного розвитку науково-педагогічних працівників та студентів шляхом упровадження клієнт-орієнтованого методичного сервісу.

2.2. Визначити пакети актуальних на рівні кафедри та закладу вищої професійно технічної освіти сервісних навчально-методичних послуг за напрямками: науково-методичний, експертний, моніторинговий, консалтинговий, маркетинговий.

2.3. Запропонувати покрокове розроблення Положення про маркетингову діяльність закладу вищої професійно технічної освіти, створення у закладах освіти служби маркетингу - організаційної структури, яка діє на основі принци-

пів і методів маркетингу на громадських засадах, забезпечує маркетингову підтримку вдосконалення якості освітнього процесу [7].

2.4. Сформувати базу даних кращих практик маркетингової діяльності кафедр в умовах закладу вищої освіти.

3. Зкладам вищої професійно технічної освіти:

3.1. Практикувати самооцінювання якості власних послуг за міжнародними стандартами якості освітньої діяльності, визнаними у провідних європейських країнах і в Україні.

3.2. Проводити дослідження з питань управління якістю освіти, що є пріоритетним у діяльності як кафедр так і закладу вищої професійно технічної освіти.

3.3. Організувати в системі науково-методичної роботи створення економічних, науко-педагогічних проєктів для формування і підвищення конкурентоспроможності закладу вищої професійно технічної освіти, відповідних учасників освітнього процесу.

3.4. Оновлювати перелік платних освітніх та інших послуг відповідно до нормативно-правових документів (Статуту закладу освіти, Положення про надання додаткових платних освітніх послуг понад обсяги, встановлені навчальними планами, ін.) та з урахуванням потреб і вимог сучасного ринку. Науково-методичний супровід, що спрямований на формування й розвиток соціально-економічної компетентності, дає можливість керівникові опанувати основи менеджменту і маркетингу в освіті.

Запропоновані нами напрями науково-методичної взаємодії підпорядковано підвищенню ефективності управління сучасним закладом вищої професійно технічної освіти, створенню в ньому конкурентного освітнього се-

редовища кафедр на основі маркетингового підходу.

Модернізована система маркетингового управління закладом вищої професійно технічної освіти повинна передбачати:

- розширення й доповнення традиційних структур управління закладом вищої освіти;

- підсилення економічної спрямованості в діяльності кафедр та підрозділів;

- визначення стратегії розвитку, стратегії маркетингу та фінансової стратегії закладу вищої професійно технічної освіти;

- введення нових для закладу вищої професійно технічної освіти підрозділів, відповідальних за маркетинг і інновації,

координацію планів стратегічного розвитку, адаптацію функціональної та організаційної структур управління.

Висновки. Застосування маркетингових технологій в управлінні розвитком кафедри закладу вищої професійно технічної освіти дозволяє якнайкраще задіяти потенціал вишу для досягнення освітніх цілей, які він ставить перед собою. Подальші наукові пошуки пов'язуємо з розробленням науково-методичного забезпечення організації маркетингового управління розвитком кафедр. Вважаємо, що не досліджені на належному рівні проблеми застосування маркетингових технологій в управлінні кафедрами закладів вищої професійно освіти.

Література:

1. Адаптивне управління розвитком професійної освіти: Колективна монографія Г. В. Єльнікова, О. О. Загіка, Г. Ю. Кравченко, І. С. Лапшина, Г. І. Лук'яненко, В. Е. Лунячек, Г. А. Полякова, В. С. Ульянова, Л. І. Фесік та ін. За заг. та наук. редакцією Г. В. Єльнікової. Павлоград: ІМА-прес, 2016. 248 с.
2. Грищенко І. М. Професійна освіта в системі економічних досліджень: Монографія / І. М. Грищенко. – К.: Грамота, 2014. – 384 с.
3. Дубровка О.В. Система маркетингу в державному управлінні вищою освітою України: дисертація ... кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 / Дубровка Олег Васильович. – Національна академія державного управління при Президентові України. – Київ, 2005. – 206 арк.
4. Захарова І. В. Маркетинг образовательных услуг / І. В. Захарова. – Ульяновск: УлГТУ. – 2008. – 170 с.
5. Карлоф Б. Деловая стратегия / Б. Карлоф; Пер. с англ. – М.: Экономика, 1991. – 239 с.
6. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд. / Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с: ил. – (Серия «Деловой бестселлер»).
7. Оболенська Т.Є. Маркетинг у сфері освітніх послуг: дис. доктора економічних наук: 08.06.02 / Тетяна Євгеніївна Оболенська. Харківський державний економічний університет, Харків, 2002. – 348 с.
8. Осовська Г. В. Економічний словник / Г. В. Осовська, О. О. Юшкевич, Й. С. Завадський. – Київ: Кондор, 2009. – 358 с.
9. Панкрухин А. П. Маркетинг образовательных услуг / А.П. Панкрухин. – Режим доступа: <http://mou.marketologi.ru>. – Дата доступа: 17.04.2012.
10. Рябова З. В. Наукові основи маркетингового управління в освіті: монографія / З. В. Рябова. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 268 с.
11. Сорочан Т. М. Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія та практика: [монографія] / Т. М. Сорочан. – Луганськ: Знання, 2005. – 384 с.
12. Холод Б. І. Методика вибору та обґрунтування стратегії розвитку вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / Б. І. Холод, О. В. Дашевська // Академічний огляд. – 2011. – № 2 (35). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ao/2011_2/1.pdf.

Пастушкова Н. А.

*викладач кафедри фізичного виховання і спорту
Донбаської державної машинобудівної академії*

СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ

Анотація: У статті розглянуто різні теоретичні підходи щодо структури професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту. Проаналізовано та виокремлено поняття професійної компетентності фахівців з фізичного виховання і спорту з точки зору вітчизняних та іноземних авторів. Сформовано структуру професійної компетентності вчителя з фізичного виховання і спорту, що відображає різні аспекти та функції його професійної діяльності.

Анотация: В статье рассмотрены различные теоретические подходы по структуре профессиональной компетентности будущих специалистов по физическому воспитанию и спорту. Проанализированы и выделены понятия профессиональной компетентности специалистов по физическому воспитанию и спорту с точки зрения отечественных и зарубежных авторов. Сформирована структура профессиональной компетентности учителя по физическому воспитанию и спорту, отражающий различные аспекты и функции его профессиональной деятельности.

Annotation: The article deals with various theoretical approaches to the structure of professional competence of future specialists in physical education and sports. There is analyzed the concept of professional competence of specialists in physical education and sports from the point of view of domestic and foreign authors. The structure of the professional competence of the teacher of physical education and sports is formed, which reflects various aspects and functions of his professional activity.

В сучасних соціально-економічних умовах проблема підвищення рівня професійної підготовленості майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту, здатних творчо і активно мислити, моделювати освітньо-виховний процес, самостійно впроваджувати нові ідеї та технології навчання і виховання є дуже актуальною. Особливим критерієм, який характеризує рівень професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців, виступає його професійна компетентність [2].

Проблеми професійної підготовки педагогів розглядаються у працях О. Абдуліної, Л. Рувінського, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна, а різноманітні аспекти фізичної культури особистості досліджували Г. Арзютов, Б. Ведмеден-

ко, О. Дубогай, Ю. Компанієць, А. Конох, Ю. Похолєнчук, Л. Сущенко тощо. Аналіз історико педагогічної і сучасної літератури свідчить, що окремі аспекти планування й організації науково-дослідницької роботи майбутніх учителів фізичного виховання розглядалися в науково-методичних працях В. Чернякова, С. Хоменко, Н. Михайлова, О. Рогачова.

В зазначених вище дослідженнях автори не висчерпують багатогранної проблеми формування професійної компетентності майбутніх фахівців із фізичного виховання і спорту. С. Хоменко розглядає компетентність як «скупність індивідуально-психологічних особливостей особистості і готовності його, як суб'єкта педагогічного впливу, структурувати наукові та практичні

знання з метою ефективної організації тренувального процесу спортивного колективу для успішного вирішення поставлених завдань» [9]. У дослідженні В. Чернякова компетентність визначається як складний інтегративний стан особистості фахівця, якому притаманні високий рівень теоретичної, методичної, практичної і психологічної готовності до здійснення професійно-педагогічної діяльності, відповідно до кваліфікаційних вимог. Важливого значення також набуває високий рівень сформованості особистісних якостей педагога та здатність до прояву високого рівня соціально-педагогічної активності [10]. Цікавою є думка І. Зязюна про те, що компетентність, як екзистенціальна властивість людини, є продуктом власної життєтворчої активності людини, ініційованої процесом освіти. Вона не прямо витікає з навчання як його продукт, а є, наслідком саморозвитку індивіда, його особистісного зростання, цілісної самоорганізації і синтезу діяльнісного особистісного досвіду [4].

Об'єднуючи ці визначення, ми будемо розглядати професійну компетентність з різних боків: з одного боку, як систему знань та вмінь, оволодіння якими дасть змогу розв'язувати типові професійні завдання та проблеми, що виникають у реальних ситуаціях педагогічної діяльності, а з іншого – як здатність до професійного та особистісного зростання.

Аналіз наукової літератури, що містить дослідження структури професійної компетентності, підтверджує наявність різноманітних наукових підходів до її визначення. Однак єдиним є те, що дослідники розкривають структуру професійної компетентності як сукупність різних її видів, зумовлених певною специфікою професійної діяльності, її сферою та функціональним складом.

Так, І. Бех та І. Зязюн основними складниками компетентності майбутнього вчителя визначають мотиваційний, аксіологічний, гностичний, практичний, особистісний і творчий [4]. С. Скворцова пов'язує структуру професійної компетентності вчителя зі структурою педагогічної діяльності, виокремлюючи три блоки взаємопов'язаних компонентів: професійно-діяльнісний (праксеологічний, гносеологічний, аксіологічний, соціальний), комунікативний (комунікативний, соціокультурний), особистісний (особовий, творчий, рефлексивний) [7]. До першого блоку належать професійні знання і уміння, здібності до сприйняття, осмислення і відображення інформації, професійні цінності та професійна позиція вчителя. Процес взаємодії учасників педагогічного процесу у соціальному контексті професійної діяльності потреб в національній ідентичності та транснаціональної свідомості є основою комунікативного блоку. Необхідні професійні якості педагога, креативність, та адекватна оцінка результату його діяльності, власних професійних можливостей та прагнення досконалості професійної діяльності складають особистісний компонент структури професійної компетентності.

Ієрархію професійної компетентності вчителя за трьома рівнями пропонує В. Сидоренко, кожен з яких реалізується у сфері професійно-педагогічної діяльності, професійно-педагогічного спілкування та у сфері реалізації особистості. Автор виокремлює метакомпетентності, які складають суспільно визначений комплекс універсальних знань, вмінь, ставлень, цінностей для компетентного вирішення міжпредметної низки проблем та забезпечують професійний розвиток фахівця; предметні компетентності, які характеризують професійно-педагогічну

діяльність фахівця та охоплюють професійно значущі предметні навички, необхідні для кваліфікованого виконання професійних ролей і функцій відповідно до суспільних та освітніх викликів; професійні компетенції, тобто здатності, властивості, важливі для ефективного виконання роботи на відповідній позиції, які ґрунтуються на знаннях, здібностях, досвіді і цінностях особистості [6].

Для розуміння структури професійної компетентності педагога важливим є підхід, започаткований Н. Кузьміною, яка, аналізуючи професіоналізм викладача, розглядає її як якість особистості, що містить кілька видів компетентностей: спеціальна і професійна компетентність у галузі дисципліни, що викладається; методична компетентність (щодо способів формування знань, умінь в учнів); соціально-психологічна компетентність (стосовно процесу спілкування); диференційно-психологічна (стосується мотивів, здібностей, напрямів діяльності учнів); аутопсихологічна компетентність (визначаються переваги та недоліки власної діяльності). Намагаючись розкрити складові структури компетентності, дослідники найчастіше виділяють: операційно-технічну сферу (професійні знання, навички та уміння); мотиваційну сферу (спрямованість, інтерес, мотиви); практично-діяльну сферу (засоби виконання та результативні показники діяльності) і рефлексивну сферу (аналіз та оцінка відповідності результату до цілей) (3).

Аналіз наукових праць переконує, що фахівець із фізичного виховання для раціонального сполучення навчального

процесу з виховною і спортивною роботою повинен органічно поєднувати такі види професійно-педагогічної діяльності, як перспективно-діагностичну, орієнтаційно-прогностичну, конструктивно-проектувальну, організаторську, інформаційно-пояснювальну, комунікативно-стимулювальну, аналітико-оцінювальну та дослідницько-творчу діяльність [5].

Ефективність професійно-педагогічної діяльності майбутнього фахівця з фізичної культури та спорту залежить від багатьох чинників і насамперед зумовлюється ступенем розвитку низки компонентів, до яких науковці зараховують перцептивний, дидактичний, конструктивний, експресивний, комунікативний, організаторський та науково-дослідницький компоненти [1; 8; 9]. Окрім того, для розуміння структури професійної компетентності майбутніх фахівців необхідно враховувати специфіку діяльності, професійні завдання, функції та вимоги фахівців з фізичного виховання та спорту відповідно до виду їх професійної діяльності.

Тож, урахувавши результати наукових досліджень щодо структури професійної компетентності вчителя, ми визначили структуру професійної компетентності майбутнього фахівця із фізичного виховання і спорту як сукупність різних видів компетентностей (методична, дослідницька, управлінська, інформаційна, комунікативна та рефлексивна), що входять до її складу та відображають різні аспекти та функції професійної діяльності.

Література:

1. Герцик М. С. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт»: навч. посіб. / Герцик М. С., О. М. Вацеба. – Львів: Українські технології, 2002. – С. 176-178.
2. Конох А. П. Сутність та структура професійно-педагогічної компетентності як найвищого рівня педагогічної майстерності / А. П. Конох // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2004. – № 12. – С. 20-28.

3. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина – Москва : Высшая школа, 1990. – С. 80-82.
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. – К. : СПД Богданова А.М., 2008. – С. 125-127.
5. Сікора Я.Б. Зміст та структура поняття професійна компетентність вчителя інформатики / Я.Б. Сікора // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ: зб. наук. праць. – Ч. II. – Рівне, 2008. – С. 148-156.
6. Сидоренко В.В. Розвиток професійної компетентності сучасного педагога в умовах відкритої освіти: кластерний аналіз / В.В. Сидоренко // Професійна компетентність педагога в умовах оновленого змісту освіти та вимог ринку праці: III регіональна науково-практична конференція. – Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2017. – С. 8-17.
7. Скворцова С.О. Професійна компетентність вчителя: модель формування / С. О. Скворцова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: збірник наукових праць. – Вип. 14 (24). – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 59-66.
8. Тіняков А. Зміст професійної діяльності вчителів спорту (тренерів) в освітніх спортивних закладах // Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх» у контексті європейської інтеграції України: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. – Тернопіль, 2004. – С. 122-124.
9. Хоменко С.В. Критерії і рівні професійної компетентності вчителя фізичної культури // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – Ч. 1. Вип. 4. – С. 191-196.
10. Черняков В.В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури засобами педагогічних ситуацій / В. В. Черняков; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 20 с.

Русіна С. М.

*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри нервових хвороб, психіатрії та медичної психології
ВДНЗУ «Буковинський державний медичний університет»*

Карвацька Н. С.

*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри нервових хвороб, психіатрії та медичної психології
ВДНЗУ «Буковинський державний медичний університет»*

Нікоряк Р. А.

*аспірант кафедри психіатрії
Національної медичної академії післядипломної освіти П. Л. Шупика*

НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація: Вища освіта в Україні пов'язана із запровадженням європейського освітнього процесу, що покращило якість медичної освіти та забезпечило підготовку фахових, конкурентних медичних працівників.

Аннотация: Высшее образование в Украине связано с введением европейского образовательного процесса, что улучшило качество медицинского образования и обеспечило подготовку профессиональных, конкурентных медицинских работников.

Summary: Higher education in Ukraine is related to the input of the European educational process, that improved quality of medical education and provided preparation of professional, competition medical workers.

Фундаментальним засобом існування людини є її розвиток, який інтенсивно спостерігається у молоді саме в процесі навчання. З початку XXI сторіччя суспільство є свідком безпрецедентного попиту на вищу освіту, зокрема медичну. Зростає кількість студентів, які прагнуть стати лікарями, відкриваються нові факультети, спеціальності. Однак, на сьогодні в нашій державі існують серйозні проблеми та труднощі, а саме: створення рівних умов доступу до вищої освіти, забезпечення якості знань, умінь та набуття професійних навичок, перспективності обраної професії та можливості працевлаштування молодих фахівців, а у подальшому якісного удосконалення професійної кваліфікації [2]. Важливим у цьому контексті є якість самих вимог (цілей, стандартів і норм),

якість ресурсів (програми, кадровий потенціал, контингент абітурієнтів, матеріально-технічне забезпечення) та якість освітніх процесів (навчальна та наукова діяльність, освітні технології), які безпосередньо забезпечують підготовку фахівців. Самим вдалим варіантом для вищої освіти і стало запровадження в нашій державі європейського освітнього процесу, основними принципами якого є безперервність та систематичність оцінювання навчальної діяльності студента, визначення його досягнень за всі види виконуваних робіт (лекції, практичні заняття, семінари, індивідуальна та самостійна робота, мікрокурації хворих, підсумковий модульний контроль, навчальні і виробничі практичні чи інші види діяльності), пов'язані з оцінюванням. За такої системи здійснюється

об'єктивне оцінювання навчальних досягнень студента, що певним чином унеможлиблює суб'єктивне відношення до нього викладача і таким чином підвищує його мотивацію до здобуття професійних знань та умінь [4].

Розвиток вищої освіти в Україні невід'ємно пов'язаний з інтелектуальним, культурним, духовним, соціальним, економічним розвитком суспільства і держави. Медична освіта залишається в продовж багатьох десятиліть пріоритетним напрямком кожної поважаючої себе держави, оскільки якісна медична освіта – здорова нація [1].

Згідно робочої навчальної програми з психіатрії та наркології для студентів 4 курсу передбачено вивчення організаційних питань психіатричної служби, функціонування її підрозділів, правила надання допомоги хворим, госпіталізації у психіатричні стаціонари, амбулаторне спостереження, в яке кожного року вносяться поправки, згідно наказів МОЗ України до Закону про психіатричну допомогу від 2000 року.

Основний акцент робиться на вивченні загальної психопатології, опанування вмінням визначати синдром, проводити диференційну діагностику з подібними станами та поставити клінічний діагноз.

Одним із найефективніших механізмів забезпечення таких вимог до теоретичного оцінювання вважається тестування навчальних досягнень студента. Широке впровадження тестування прискорює опитування, яке досягається самостійністю та дає можливість забезпечити кожного студента уявленням про стан його навчальної підготовки. Важливим етапом в оцінюванні знань студента на кафедрі нервових хвороб, психіатрії та медичної психології (курс психіатрії) є усні опитування, мікрокурації хворих під керівництвом викладача, що дає

можливість формувати у студентів клінічне мислення та надавати їм допомогу в коригуванні практичних знань навичок, та умінь.

На курсі психіатрії та медичної психології всі студенти залучені також і до дистанційного навчання, що допомагає їм у підготовці до практичних занять. Тестові завдання розподілено згідно тематичного плану практичних занять таким чином, щоб студент міг опрацювати тести і ситуаційні задачі перед кожним заняттям. Тестова форма дистанційного навчання при умілому використанні дозволяє більш раціонально використовувати час практичного заняття, охопити більший об'єм теоретичного та практичного матеріалу, ефективніше оцінити рівень засвоєння матеріалу, виявити недостатні знання і вміння та внести в них корективи.

Студентам, які через різні суб'єктивні обставини не працюють самостійно вдома при підготовці до практичних занять, виставляється відповідна оцінка «незадовільно». Такий студент спрямовується на додаткову консультацію та на повторне відпрацювання даної теми. Це, на нашу думку, стимулює їх у подальшому до більш ретельного навчання. Професійна компетентність майбутніх лікарів закладається ще у студентському середовищі.

Кожна клінічна дисципліна, яка вивчається теоретично повинна бути підкріплена практичними навичками. Розширення та вдосконалення сучасної підготовки фахівців з психіатрії, які здатні до нестандартного мислення, навиків аналізувати, систематизувати та узагальнювати одержану медичну інформацію, спроможні до вирішення реальних практичних завдань, вимагає застосування нестандартних прийомів, які застосовуються в процесі навчання.

З метою відпрацювання практичних навичок на кожному практичному занятті програмою передбачена курація хворих з відповідної теми. Мікрокурації проводяться під наглядом викладача, враховуючи психічні стани в яких перебувають пацієнти. Психотичні стани з порушеною свідомістю є часто небезпечними для медперсоналу, включаючи і студентів. Тому курація психічнохворих, які перебувають у психомоторному збудженні для студентів є обмеженою, через імпульсивність, агресивність та непередбачуваність дії хворих.

Присутність на мікрокурації викладача, який переважно знайомий хворому та відповідний його професійний підхід до спілкування зі збудженим пацієнтом викликає у нього довіру та дає можливість співбесіди з ним студентів. В процесі спілкування з хворими формується клінічне мислення, що дає можливість правильно діагностувати хворобу та призначити адекватне лікування.

З метою відпрацювання клінікопсихопатологічного методу дослідження, який є основним в постановці психіатричного діагнозу, студентам надається можливість удосконалювати деонтологічні знання у спілкуванні з пацієнтами; виконувати режими спостереження за хворими з тими чи іншими психопатологічними станами (збудження, суїцидальними тенденціями, агресивними проявами, тощо); застосовувати в майбутній професійній діяльності правові аспекти надання психіатричної допомоги населенню України.

Життя не стоїть на місці. З новими соціально-економічними, медико-психологічними негараздами в державі з'являються і нові хвороби психіатричного реєстру. Серед найпоширеніших психічних розладів набуває чинності група захворювань невротичного регі-

стру, а саме – невротичних, пов'язаних зі стресом і соматоформних розладів [3]. Особливо це стало актуальним з 1995 року, пов'язаного з дією психогенного чинника, а саме – вимушеної трудової міграції українців за межі країни та з 2014 року після початку військових дій на Сході України. Сучасна українська психіатрія швидко перелаштовується на нові виклики. Розлади адаптації, посттравматичний стресовий розлад та невротичні розлади виходять на передній план. Соціально-стресові розлади – це доклінічні порушення, які поширені серед населення, але тільки ще у невеликому відсотку зафіксовані медициною, оскільки самі пацієнти не завжди спроможні пов'язати свій фізичний і психологічний дискомфорт із психічною хворобою, яка « могла виникнути через стрес».

Психічна залежність (алкогольна, наркотична, токсична, інтернет-залежність та інші), особливо, серед молоді за останні роки набула вражаючого розмаху. В деяких країнах світу (США, Китай) інтернет-залежність стала загрозливим явищем, тому вчені запропонували відносити її до числа захворювань та у 2008 році визнали інтернет-залежність хворобою віку. Однак на сьогодні немає узгодженої думки про те, що уявляє собою інтернет-залежність, як і немає вироблених діагностичних критеріїв за МКХ-10. Натомість, зростаюча статистика інтернет користувачів, людей, які страждають на алкоголізм, наркоманію широко обговорюється психологами, соціологами, педагогами [6]. Практична і теоретична психіатрія не стоїть осторонь даної проблематики і, відповідно, дана тематика внесена в самостійну роботу студентів.

За сучасних економічних умов конкуренція на ринку медичної праці зростає.

У зв'язку з цим збільшилися вимоги до медичних працівників, зросла їх відповідальність у догляді за психічно хворими. Від рівня кваліфікації медичного персоналу значною мірою залежить оптимальне здійснення комплексу заходів щодо організації догляду і нагляду за хворими, забезпечення диференційованого режиму їх утримання, обстеження та лікування, втілення нових форм соціальної реабілітації [5].

Сьогоднішні студенти – в майбутньому лікарі практичної медицини, тому головним постулатом для них є навчитися клінічно мислити. Тому на курсі психіатрії робота з хворим (за наявності його згоди) – в пріоритеті. Істотно змінилися і вимоги до професійної підготовки медичних працівників. Роботодавці оцінюють якість вищої та середньої медичної освіти, виходячи з того, як випускники використовують у практичній діяльності знання, уміння, навички, що були отриманні під час навчання.

Тому акцент підготовки спеціалістів у галузі медицини змістився у бік практичних умінь і навичок, максимальної їх адаптації до існуючих умов майбутньої професійної діяльності. Засадою таких підходів є втілення теоретичних знань у практику.

Важливим та пріоритетним на нашу думку є навчити майбутніх фахівців здатності не тільки застосовувати одержані знання на практиці, але й спроможності у подальшому розвиватися, здобуваючи нову інформацію та використовуючи її при необхідності в роботі.

Професійна компетентність майбутніх лікарів закладається ще у студентському середовищі. Кожна клінічна дисципліна, яка вивчається теоретично повинна бути підкріплена практичними навичками.

Розширення та вдосконалення сучасної підготовки фахівців з психіатрії, які здатні до нестандартного мислення, навиків аналізувати, систематизувати та узагальнювати одержану медичну інформацію, спроможні до вирішення реальних практичних завдань, вимагає застосування нестандартних прийомів, які застосовуються в процесі навчання. Оволодіння студентами сучасними науковими знаннями потребує пошуку підвищення ефективності системи навчання. Це стає можливим завдяки впровадженню представлених напрямків організації освітнього процесу, а саме – широке використання професійного потенціалу самих викладачів.

Таке удосконалення системи навчання стає з нашої точки зору можливим завдяки розробки нових напрямків подання матеріалу та стимулювання самостійної роботи студентів. Наш досвід доводить, що практичні заняття, які проводилися з обговоренням клінічних випадків у вигляді дискусії є ефективними, цікавими та доцільними. Даний напрямок роботи спонукає студентів до пошуку прийняття нестандартного рішення і, відповідно, призводить до позитивного вирішення проблеми. Студенти краще сприймають такий підхід до навчання на відміну від тотального опитування, відвідують заняття систематично, активно працюють на практичних заняттях.

Курсом психіатрії та медичної психології розроблена методика подання і опрацювання матеріалу у відповідності до робочої навчальної програми. У своїй діяльності викладач застосовує досить прагматично подання матеріалу в практичному ракурсі. Викладачем створюється при роботі з хворим певна психологічна ситуація в якій приймають участь усі студенти, зосереджуючись на динаміці співпраці з пацієнтом. Дана

методика є доцільною для студентів з метою відпрацювання практичних навичок.

В кінці курації студенти 4 курсу виставляють психопатологічний синдром, а при вивченні спеціальної (нозологічної) психіатрії – попередній діагноз та призначають лікування. В кінці заняття тактика студентів рецензується викладачем. Нашим досвідом відмічено, що робота з хворими цікава студентам, вони намагаються давати психологічні та психотерапевтичні рекомендації хворим.

Така співпраця є корисною і студентам, оскільки формує клінічне мислення, і хворим, так як вони відчують себе небайдужими для оточуючих.

Таким чином, для підвищення ефективності викладання предмету «психіатрія та наркологія» на 4 курсі на рівні сучасних вимог до вищої медичної освіти необхідно постійно оновлювати і вдоско-

налювати базу тестів, ситуаційних задач різного рівня складності із розміщенням їх на інтернет-сторінці, що дозволить підвищити ефективність та спрямувати у необхідний напрямок самостійну підготовку студентів, яка відіграє важливу роль у навчальному процесі, заснованому на засадах Болонської декларації. Сформовані навички і вміння, необхідні для проведення синдромологічної і диференційованої діагностики, вибору оптимальної психофармакотерапії та психотерапії для лікування хворих із психічними порушеннями будуть корисні як для складання ліцензійного іспиту «Крок-2», «Крок-3» так і для майбутньої лікарської діяльності.

Отже, важливою складовою сучасної української медичної освіти є надання якісних знань студентам із забезпеченням всебічного та гармонійного розвитку особистості майбутнього фахівця.

Література:

1. Беззубко Л.В., Черниш О.І., Соколова Л.С. Розвиток системи освіти у сучасних умовах. Макіївка, 2005. 132 с.
2. Вища освіта України і Болонський процес / Навчальний посібник (за ред. В.Г. Кременя). Тернопіль, 2004. 384 с.
3. Інформаційні технології і засоби навчання: Зб. наук.праць / за ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К: Атіка, 2005. 272 с.
4. Лукіна Т. Моніторинг якості освіти: Теорія і практика. К.: Видавничий дім «Шкільний світ», 2006. 128 с.
5. Мілерян В.Є. Методичні основи підготовки та проведення навчальних занять в медичних вузах (методичний посібник). Київ, 2004. 80 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. Посібник. К.: «Академвидав», 2006. 212 с.

Степура І. В.
старший лаборант
Інституту психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

СІМ'Я НАЙМАНОГО РОБІТНИКА В ЄВРОПІ В XVIII – СЕРЕДИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація: У статті розглянуто феномен сім'ї найманого робітника в Європі в світлі буржуазної економічної модернізації. Описано форми особистого, соціального, сімейного життя робітників в умовах перехідної економіки.

Аннотация: В статье рассмотрен феномен семьи наемного рабочего в Европе в свете буржуазной экономической модернизации. Описаны формы личной, социальной, семейной жизни рабочих в условиях переходной экономики.

Summary: The article considers the phenomenon of a hired worker's family in Europe during the bourgeois economic modernization. The forms of personal, social, family life of workers in a transition economy are described.

Постановка проблеми. Промисловий найманий робітник це людина, працю якого підприємець використовує в механізованих майстернях, на заводах і в видобувній або переробній промисловості [4]. Формування класу найманих робітників не чисто соціальне явище – воно має і технологічну складову. Промислова наймана праця раніше всього з'явилася в Англії – з другої половини XVII ст початку XVIII в., а в континентальній Західній і Центральній Європі широко поширилась приблизно з середини XIX ст. До цього робочі були ремісниками і надомниками. Промвиробництво ієрархічно організовано і в ньому переважає поділ праці. Змінювалося особисте і сімейне життя робітників, їх цінності та побут, їм доводилося часто мігрувати. Феномен сім'ї робітника в історичній ретроспективі, її соціально-психологічний вимір, хроніки повсякденності піднімалися в роботах багатьох авторів Р. Зідера, Т.Я. Валетова, М.П. Лукашевич, М. Андерсона [4; 1; 6; 7].

Загальноприйнятим є наступний план дослідження сім'ї, складовими якого є : а) демографія (об'єкти досліджен-

ня – основні демографічні параметри: фертильність, шлюбність, смертність тощо.), б) право (закони і звичаї, що регулюють шлюбні відносини, передача власності, її успадкування), в) економіка (сім'я як виробничий і споживчий осередок, жіноча і дитяча праця вдома і поза ним), г) соціологія (система спорідненості і біологічних потреб, домогосподарство і сім'я як спільності), д) психологія (сімейні і сексуальні відносини та їх сприйняття, норми поведінки, цінності, емоції) (Л. Стоун за [2]).

Мета роботи: оглядовий історико-ретроспективний виклад особливостей життя сім'ї робітника взяте через призму соціально-психологічного феномена повсякденності.

Основний виклад. У деяких галузях гірничої промисловості (видобуток солі, залізної руди і руд цінних металів) практика найманої праці сягає корінням у Середньовіччя. У XVIII – початку XIX ст. вони ще працювали переважно в неурбанізованих, сільських або напівсільських регіонах. Працівники тримали дрібні присадибні господарства і городи, які дозволяли вести «подвійну»

економіку і цим згладжувати наслідки криз. У гірничих робітників Німеччини формувалася специфічна «станова», домогосподарна непролетарська свідомість. Шлюби були ранніми, обирали з свого середовища, дітей було багато, майно передавалося у спадок, сім'ї ставали трьох поколіннями. Дрібний характер гірничодобувних підприємств і інститут «рудокопів-одноосібників» вели до того, що значна частина гірників (на відміну від промислових найманих робітників) до другої третини XIX ст. залишалася в полоні традиційних сімейно-господарських форм життя. Шахтар – батько сімейства і незаперечний «господар дому». До середини XIX в. шахтарська зміна набиралася виключно з дітей гірничих робітників [4, с. 159–161]. Будинки дерев'яні, без підвалу, з солом'яною стріхою, маленькими віконцями, глиняною долівкою, дві кімнати; велика кімната із завжди жарко натопленою залізною пічкою або плитою (взимку і влітку) на вугіллі (натуральна оплата вугіллям); часто під одним дахом жила і худоба. У будинку був бруд, запахи, тьмяне масляне освітлення. Під дахом часто були горища, які пізніше, при переході сімей від сільського господарства до занять виключно найманою працею перебудовувались в кімнати для здачі внайми [4, с. 163]. Це житло було призначене для новоприбулих нових робітників, а центри видобутку корисних копалин стають точками кристалізації для мігрантів. На початку XIX ст. 1/3 шахтарів мали власні будинки, решта знімала кімнати або кути (ліжка) у селян. Схожі тенденції в побуті сімейного життя можна відзначити і в Російській імперії. На прикладі гірничих робітників було простежено патріархальний побут, відкритість сім'ї та ведення побічного сільського господарства [2].

У другій половині XIX ст. можливість купити ділянку і будинок була вже неможлива через різке здорожчання землі. Робочі багато мігрували в пошуках заробітків. Робоча сім'я орендувала дві (або три) кімнати; одна з них кухня – єдине опалювальне приміщення. У кухні готували їжу, спілкувалися, грали в карти, діти вчили шкільні уроки. У спальні разом з батьками в одному ліжку спала найменша дитина, поруч в іншому ліжку діти старше. У третій кімнаті міг жити підліток, але могла вона бути й парадною кімнатою (кращі меблі, на стіні Святі або Богоматір) в якій збиралася сім'я, але в ній не жили. За здачу кімнат сім'ї отримували істотний дохід. Жінки за окрему плату прали, штопали і шили для постояльців. Неодружені новоприбулі робочі знімали кімнати «з обідами», для цих колишніх селян зазвичай було жити в чужому домі (як батраки або поденники). Це називається «відкритістю» сім'ї (для сторонніх) [4, с. 164–167]. Адміністрація копалень споруджувала великі «спальні будинки» і гуртожитки. Пізніше стали будувати селища для гірників. Це були довгі ряди будинків (на 1–6 квартир), можливо з присадибною ділянкою, повіткою. Серед сусідів складалося коло солідарності: нагляд за сусідськими дітьми, участь сусідів у сімейних святах (хрещення, весілля) і похоронах, взаємодопомога в домовому господарстві. Селища створювали особливий клімат спілкування сусідів і служили засобами взаємного соціального контролю. Сім'я була і раніше відкритою, але замість родичів або орендарів кімнат, їх роль стали виконувати сусіди і колеги. Квартири внесли в життя робітничих родин змагальність в сенсі інтер'єру і одягу. Значення робочих селищ і їх соціального мікросвіту зберігали своє значен-

ня в Європі аж до Другої світової війни [4, с. 166–167].

В Англії спостерігалися ті ж тенденції у гірських робітників. Вони знімали квартири, жили у родичів. Наприкінці XIX в. для них також як і на материковій Європі споруджували робочі селища з кам'яних будинків. У сім'ях гірників була висока шлюбність, низький шлюбний вік, висока народжуваність. Будинок був господарською одиницею, в якій дружина і дочки шахтаря були підпорядковані робочого ритму шахти. Багато сил забирала чистка одягу шахтаря і прання (поки не стали будувати душові). Жінки продавали вирощені в садках овочі та фрукти, прибирали, прали. Жінки брали участь в мітингах і страйках. У професійних спілках повністю домінували чоловіки [4, с. 174–176]. Незаміжні жінки розвантажували вагонетки і сортували вугілля. Виходячи заміж, більшість жінок залишало роботу. Дружини гірників залежали від чоловіків в матеріальному і правовому відношенні. З іншого боку, вони володіли великими правами в питаннях ведення домашнього господарства. У багатьох шахтарських селах чоловік віддавав всю зарплату дружині і отримував тільки невеликі кишенькові гроші (іноді це робили демонстративно в присутності сусідів – доказ доброчесності). Синам видавали кишенькові гроші (сума не повинна була бути меншою за певну норму) для участі в чоловічих компаніях, для дочок ця сума була набагато меншою, більшу частину забирали в сімейну касу. У компаніях гірників жінки брали участь рідко. Дівчина, що з'являється в трактирі отримувала суворий осуд.

Деякі іншими були умови життя гірників в Моравсько-Остравському вугільному басейні (Чехія). Це був розвинений в економічному плані регіон, де

люди підтримували буржуазні відносини. Тут половина робітників були місцевими. Третина з Сілезії і Галичини. В Оставі менше 10% мало своє житло, 30% знімали ліжка (часто одну на двох, які ті займали позмінно), менше 10% спали в нічліжних будинках при підприємстві. Койковики були самотні до 30 років. Шлюбний вік дорівнював 23–27 років [16, с. 85, 39]. Х. Кан пише, що популярність «койок» пояснювалося можливістю статевих контактів з жінками з родини квартиродавачів [16, с. 39]. Статеві контакти часто відбувалися в присутності дітей. Почуття сорому знижувалося і тому, що щодня «домашні» дивилися на оголене тіло шахтаря, який мився. В Оставі була відносно вільна «алкогольна» культура (пиво і 30° * горілка); за столом були дружини шахтарів (в пивних і вдома; певна емансипація жінки) [4, с. 180; 16, с. 107] (порівняйте з Англією).

Гірники і металурги в Остравському вугільному басейні одружувалися насамперед на колишніх сільських наймичках або поденницях, покоївках, які працювали в приватних будинках, та фабричних робітницях. Після вступу в шлюб, після 30 років шахтарі з'їжджали на орендовану квартиру. Найчастіше це була просто кімната з передпокоем або без нього (від 10 до 30 кв. м). Однокімнатний будинок обігрівався цегляною піччю. Типове умеблювання: ліжка, лава або стілець, стіл, дерев'яна скриня і картинки Святих на стіні, там же портрети імператора, фотографії родини, знімки часів військової служби, кілька кімнатних рослин. У можливих були шафи, софа, та не грубе, а поліроване дерево у меблів. На вікні завіси, годинник на стіні. У селищах рудників жили кваліфіковані гірники і менеджери з сім'ями. Житлові будинки в більшості своїй були одноповерховими,

на чотири однакових квартири. В середньому житлова площа становила від 20 до 35 кв. м. У квартирах зазвичай було дві кімнати, маленька комора для зберігання припасів і дерев'яний сарай для вугілля. Біля будинку – город.

Сімейний дохід міського фабричного робітника складався з регулярної оплати праці на виробництві, але включав і випадкові заробітки членів сім'ї, наприклад дітям надають послуги (прислуга в трактирі, кур'єри тощо.). Фабричних робітників з напівпролетарськими сільськими родинами гірників ріднить задача кімнат або ліжок постояльцям. Задача житла створювала ефект «напіввідкритої» сім'ї. Фабричні робітники ХІХ – початку ХХ ст. часто міняли орендовані квартири. Від розміру заробітної плати батька сімейства залежало в цілому, чи повинна працювати його дружина. Сюди додавалися заробітки дітей що жили в батьківській хаті; випадкові заробітки членів сім'ї (включаючи дітей і підлітків), а також доходи від надомної праці, задачі внайми мешканцям. У 80-х роках ХІХ ст. робочий день становив 12–14 годин з дорогою. На початку 1890-х рр. стали переходити до 11 годинного дня. Тільки з початком ХХ ст. він почав наближатися до 10 години, але все одно через час на дорогу робочі половину доби були поза домом.

У Росії проходила міграція вчорашніх селян, некваліфікованої робочої сили, які йшли з бідного села, сильно обкладеного податками і повинностями (їх не можна було виплатити працею на землі) в також небагате місто. При цьому робочі залишали за собою сільський будинок, сплачуючи податки. Робочий день російських робітників був довший ніж у західноєвропейських колег (до 16–17 годин з дорогою), правовий захист низький, протести та ініціативи

жорстко придушувалися [1; 3]. Відлучатися для допомоги рідним в село вони не могли (порівняйте з Чехією). На початку ХХ століття став виділятися прошарок російських робітників, які порвали з селом остаточно. Також наймані робітники займалися здачею «кутів» і кімнат.

Зарплатні батька в Європі, який мав родину з трьох дітей, не вистачало на придбання продуктів харчування, тому в 60–80% сімей дружини і діти підробляли (різні держави). Жінка отримувала вповнину менше ніж чоловік. На фабриці вона частіше зайнята була в текстильній промисловості. Вийшовши заміж жінка йшла з фабрики, але при цьому втрачала значну частину доходу. Овдовілі і розведені поверталися на фабрику. Крім фабрик і заводів, жінки працювали в сфері послуг і торгівлі [4, с. 183–185]. Також мала місце надомна праця жінок (швачки, вишивальниці, мотальниці, прачки). Факт такої роботи ганьбив чоловіка – «не може прогодувати сім'ю». Але він вірив в можливість приховати за стінами будинку, що їхні дружини і доньки працюють. Підробляли як дружини бідних робітників, так і дружини багатих; працювали вдома дружини і доньки збіднілих сімей середнього прошарку: дрібних торговців і ремісників, а також чиновники і службовці, що втратили постійне джерело доходу. «Патріархальний» чоловік міг краще контролювати соціальні і сексуальні контакти дружини-надомниці. Домашні промисли було поширене і в Росії [3]. Професійна або середня освіта дівчаток в сім'ях робітників не була прийнята. Інше ставлення було до синів – вони маючи кваліфіковану професію отримували велику перспективу на майбутню роль глави сімейства [3; 7].

Побут сім'ї найманого робітника був важким. Дружини виконували домашню роботу рано вранці або пізно ввечері, а

також по суботах і неділях. Газових або інших плит для приготування їжі часто не було. Переважало споживання холодних страв. Але холодильників так само не було. Тому гарячу їжу готували раз на день, припаси їжі купували малими порціями – їх не можна було зберегти, та й грошей було мало. Купували по 1–2 яйця, 1,5 кг картоплі, 5–10 г кави і стільки ж олії. М'ясо подавалося в основному тільки по вихідних і святкових днях, але часто його купували в крамницях з продажу несортового м'яса. М'ясо належало працюючим чоловікам. Жінки і діти були обмежені в споживанні м'яса, масла і жирів. Багато їли дешевих овочів. Якщо треба було купити одяг, то люди зазнавали труднощів, економили. Найчастіше економили жінка і діти – їли чай та хліб, а чоловік отримував звичайну їжу і йому не належало казати, що інші члени сім'ї бідкують. Обід часто готували з вечора, його клали в бляшаний посуд і давали працюючим. Основна маса робітників жила від зарплати до зарплати і не могла накопичувати. Велика частина сімейного бюджету робочих витрачалася на покупку продуктів харчування. Чим бідніша була сім'я, тим вище ця частка (закон Енгеля). В середині XIX ст. вона становила від 60 до 70%, в 1900 р – 50%. Другою великою статтею сімейного бюджету найчастіше була плата за житло (20–25%). 20% йшли на одяг, кишенькові витрати чоловіка, відвідування пивної (трактиру) і купівлю тютюну, освітлення, страхові внески [4, с. 189].

Дітей в сім'ї робітників не залишали без нагляду – їх віддавали родичам, сусідам, найнятим вихователям або в спеціальні установи (там де такі були) [4, с. 191]. Старші діти впродовж дня найчастіше були надані самим собі. Вони проводили весь день на вулиці, але

при цьому постійно добували продукти харчування, бігали з дорученнями з метою заробітку. У творах А. Конан Дойла про Шерлока Холмса, такі всюдисущі помічники завжди допомагали детективові за невелику оплату. Діти залучалися до збирання колосків і картоплин, що залишилися на ріллі (це було заборонено); до збирання вугілля й хмизу. Могли діти і відверто вкрасти паливо або їстівне – «природне право» бідних взяти необхідне, щоб не померти. У соціалізації багатьох дітей робітників значення батьків знижувалося, і перш за все батька. Виховувала дітей вулиця, церква, секції політичних партій, спортивні об'єднання [14; 15].

У перший період індустріалізації велика частина робітників в Австрії, і частково в Німеччині, була не в змозі одружитися і заснувати сім'ю. В середині XIX ст. в містах було 25% одружених робітників. Великі можливості для створення сім'ї мали робітники в традиційних галузях промисловості (перш за все в текстильній). У містах різко зросла кількість народжених поза шлюбом дітей, але в цілому народжуваність швидше падала. Але утримувати дитину сама жінка не могла, тому багато дітей опинилися в притулках. В кінці XIX ст. для все більшої частини робітників почали зростати шанси на укладення шлюбу і обзаведення сім'єю.

Дослідники XIX в. часто висували тезу про загибель сім'ї при капіталізмі, маючи на увазі, що праця жінок скорочує народжуваність, розхитує сім'ю і спонукає людей не вступати в шлюб, перш за все через міграцію або заваді роботі. Однак тут не все так однозначно. На прикладі текстильників Англії цю тезу спростував Майкл Андерсон [7]. Соціальні зв'язку між батьками і дітьми, родичами в процесі індустріалізації

посилилися. В середині XIX ст. робочі в бавовняній промисловості одружилися раніше, ніж інші верстви населення. Частка одружених була надзвичайно висока, а чверть з них жила з родичами. Жили разом родичам доручалася домашня робота і надавалася їжа, за яку вони повинні були платити. У кожному десятому будинку батьки жили разом з одруженими дітьми (сім'ї з трьох поколінь).

Житло робочих було тісним. Діти спали разом з батьками, в одних приміщеннях; тут же жили люди, яким здавали житло («койковики»). При цьому діти могли бачити багато травмуючих або непристойних моментів; над ними були випадки сексуального насильства, були і інцести. Буржуазні дослідники звідси робили висновок щодо «здорової» сексуальності робочих, відсутності табу, сором'язливості тощо. На практиці сором'язливість і обмеження були через просторову тісноту та неможливість повністю приховати сексуальне життя батьків за стінами спальні [4, с. 194–196]. Ці підглянуті епізоди спотворювали реальність, лякали дітей і підлітків. Про статеве життя з дітьми не говорили, їх тримали в строгості за допомоги агресії та заборон, з метою гальмування будь-яких еротичних проявів. Вагітність і пологи були в значній мірі табуйовані, про них не можна було говорити. Сексуальний досвід молодь отримувала через вуличні компанії і на виробництві. До 17 років практично всі мали сексуальні контакти. Початок регулярних відносин дорівнювало заручинам, про що знали рідні, сусіди, колеги по роботі. Велика кількість статевих партнерів засуджувалася [4, с. 202–302; 11].

На завагітнілій дівчині мав одружитися батько її дитини, хлопці могли мати багато сексуальних партнерок, а дівча-

там не дозволялося, не надто часто міняти партнерів, не надто рано погоджуватися на статеві стосунки. Статева сфера підлягала громадському контролю, який був схожий з традицією у селян; хоча одруження тут вже не супроводжувалося майновим розрахунком. Контролювали закоханих рідні, інші робочі (колеги), сусіди тощо. Сусіди і колеги продовжували контролювати сім'ю і після вступу в шлюб. Були й молодіжні робочі групи, які могли організувати обструкцію відступникам від норм моралі. Такі форми контролю пояснюють селянським походженням робочих, але говорять і про складнощі адаптації до соціально-економічної структури міст і агломерацій, орієнтацію на компактні структури відносин сусідства, місцевої парафії та громади, житлового кварталу [8] (Brükner P., Ricke G.). Вільна мобільність чоловіків виводила їх з під контролю локальних груп контролю, що тримала жінок в напрузі. У багатьох країнах був ще й майновий ценз на вступ в шлюб, тому з'явилися «вільні» шлюби, позашлюбні діти і укладення шлюбу після початку співжиття. Дві третини позашлюбних дітей при цьому так і залишалися незаконними. Шлюб для жінки дозволяв покинути батьківську сім'ю, але вона потрапляла в залежність від чоловіка через мінімальну оплату праці жінок. Подружжя вибиралися з оточення. При виборі цінували практицизм, хазяйновитість, можливість жити в умовах обмеженого простору і незабезпеченості. Вік вступу в шлюб робочих був 21 рік (середній – 24). Велику роль стали грати почуття, соціальні зобов'язання в шлюбі. Уявлення про кохання робочі черпали з літератури, серед них зростало число грамотних – без писемності не можна було освоїти складні виробничі процеси. В середньому в робітничій сім'ї

було 4 дітей (службовці – 3). Політика держави і церкви, спрямована проти поширення методів контрацепції, вела до великої кількості абортів (25% від всіх народжень). У багатьох країнах аборт переслідувався штрафом і кримінальним кодексом: влада побоювалася приїжджих, вважали, що потрібно збільшувати корінне населення, апелювали до традиційної культури [4, с. 202; 9]. Жінки намагалися викликати мимовільний викидень небезпечними методами через що наносили шкоду здоров'ю, справа доходила і до їхньої загибелі. Презервативи не були поширені через дорожнечу, з методів запобігання використовували перервані статеві зносини і спринцювання, але ці методи ненадійні і викликали взаємний страх і загострення відносин у подружжя.

Молодим парам з-за відсутності коштів вдавалося лише поступово вийти з матеріальної та соціальної залежності від батьків. Важко було зняти квартиру, купити меблі. Це давалося багаторічною економією. Життя подружжя починалася в будинку батьків, в умовах скупченості, або у них взагалі не було «кута» і вони короткочасно зустрічалися на стороні. У батьківському домі вони часто жили в загальній кімнаті. Сексуальне життя зводилася до потайних статевих стосунків, які вважалися забороненими і аморальними [10; 12].

З початком Першої світової війни основна частина чоловіків була мобілізована до армії (50% в Німеччині 8 млн; 60% в Австрії або 4,3 млн) і безліч робочих місць були зайняті жінками (навіть зазвичай типово чоловічих на промислових і транспортних підприємствах). Доходи сімей впали, морально вони втратили патріархальну інстанцію [4; 208] («суспільство без батьків», П. Федерн). Жінки, що прийшли на ви-

робництво в роки війни, набули досвіду самостійності, брали участь вони і в політичній боротьбі. У той же час робота у військовій промисловості і політична діяльність, їх мимовільна емансипація для багатьох жінок були лише тимчасовим рішенням. Вони примирилися з завантаженістю на роботі і вдома, чекаючи, що чоловіки повернуться і все увійде в звичну колію. Але багато хто не повернувся. З фронту прийшли фізично скалічені, хворі, страждаючі від посттравматичного стресу, часом вони поповнили армію безробітних. За робочі місця між прийшовши ми чоловіками і вже працюючими жінками розгорілася боротьба, особливо якщо сім'я втратила годувальника. Ця ситуація майже в точності повториться під час Другої світової війни і після неї. Зросло число розлучень. В економіці ситуація була важкою – лютувала інфляція і безробіття. Інфляція знецінювала квартирну плату, при цьому квартирантам пропонували з'їхати. Сама собою руйнувалася модель «відкритої» сім'ї, вона рухалася в сферу приватного життя. Але частка родичів що проживали спільно була високою, а квартири тісні – це ускладнювало розвиток малих сімей. У Відні більше половини сімей робітників проживали в квартирах з однієї кімнати і кухні. В середньому в ній жили 5 осіб, але майже в 25% випадків 7 і більше. Вилучення сторонніх з домогосподарства, процес подальшого емоційного зближення членів робочих сімей натрапив на новий бар'єр, поставлений спільним проживанням батьків і дітей. Тісне сусідство дітей і батьків вимагало зберегти жорсткі відносини між статями і між поколіннями. Гостро стало питання розселення сімей – держава стала масово будувати комунальне житло і стимулювало будівництво

кооперативного. Зміна квартир, міграція між містами і з села в місто різко знизилася.

У перші повоєнні роки соціальна політика була спрямована на локалізацію та запобігання революційних виступів. У цьому контексті розвивалися реформи соціал-демократичних партій. На сім'ю вони дивилися інакше ніж теоретики ХІХ в. які нібито бачили «розпад» сім'ї робітників і «звільнення статей», то тепер вирішено було орієнтуватися на більш традиційну сім'ю, її зміцнення. Реформатори бачили в сім'ях робітників дефіцит культури, кохання і порядку, а також недостатній догляд за дітьми. Ідеалом бачилася «мала» сім'я з непрацюючою господинею, з теплими емоційними відносинами між подружжям і дітьми; початками родинної педагогіки. Рационалізація домашньої сфери господарства мала гармонізувати працю жінки на роботі і вдома. Після війни була розгорнута мережа соціального нагляду над дітьми та молоддю. Якщо сім'я не могла забезпечити прийнятні умови, дітей вилучали в дитячі будинки; була програма захисту і допомоги позашлюбним дітям. Медична система заміняла народну медицину; відкриті були дитячі консультації. Сім'я, особливо чоловіки, пручалася цим державним заходам. На початку 1920-х рр. були ідеї усупільнення домашнього господарства, соціалізацію житла з приватної власності, створення комун. Сім'ї робітників були на роздоріжжі: з одного боку їм подобалися дрібнобуржуазні стандарти життя, а з іншого буржуазна держава стала втручатися в життя сім'ї, контролювати її, рационалізувала і перебудовувала її функції.

У роки світової кризи (1929–1933) багато соціальних завоювань були згорнуті. Жінки в сім'ях найманих працівників бралися за будь-яку роботу. Чоловіки

зазвичай тільки тоді погоджувалися на тимчасову роботу нижче рівня їх кваліфікації, коли ні дружини, ні діти не могли знайти заробітку. Кваліфікованим робітникам і службовцям професійна гордість часто не дозволяла навіть шукати роботу. Безробітні чоловіки майже не надавали допомоги по господарству дружинам, лежали в ліжку «економлячи енергію», залишали сім'ю просячи подаяння і шукаючи роботу. Жінки не дивлячись на залучення в трудові процеси не отримували схожий з чоловіками соціальний статус. Ось чому йдучи на заробітки жінка їм не жертвувала. Відродилися тенденції самозабезпечення (города, тримали дрібних тварин, збирали паливо, колоски і картоплини). У 1930-х рр. в роки виходу з кризи провадилася політика залучення жінки в промислове виробництво (при меншій оплаті). Соціальні програми в цей період кілька урізноманітнили сімейне життя – не тільки заможна буржуазія, а й люди більш низьких станів поїхали у відпустки, подорожували; зросла участь людей в партіях, громадських організаціях, які розвивали традиційні відносини, патріархальний побут сім'ї.

Висновки. Феномен найманого робітника і його специфічної сімейної форми організації життя має важливе історичне і соціально-психологічне значення. Модернізація виробничих відносин, розвиток капіталізму, зумовив поступовий відхід від допоміжної селянської діяльності, але і направив людей з сільської місцевості в міста, в умови тісноти і скупченості, зниження соціального контролю. Напіввідкритість і патріархальність такої сім'ї стала тривалим етапом у розвитку від сім'ї ремісника і селянина до сучасної. Т.Я. Валетов правильно пише про вирізняючий спосіб життя сімей найманих робітників як взаємодію процесів де

мала місце «різка модернізація виробництва і катастрофічна відсталість в умовах праці і побуту людей самих різних професій, в тому числі і фабрично-заводських робітників» [1, с. 178]. Ці перехідні процеси ми бачимо в самих різних

державих Європи, спостерігалася ця культура проживання і в СРСР, на жаль, аж до 1960-х рр. Таким чином, сім'я найманих робітників періоду економічної модернізації важливий етап формування сучасної масової сім'ї.

Література:

1. Валетов Т. Я. Чем жили рабочие люди в городах Российской империи конца XIX – начала XX в. / Т. Я. Валетов // Социальная история. Ежегодник, 2007 / Редкол.: И. Ю. Новиченко, А. К. Соколов, К. М. Андерсон (отв. ред.) и др. – М. : РОССПЭН, 2008. С. 176–196.
2. Егунова А. И. Семья рабочих и горнозаводских крестьян Замосковского горного округа в первой половине XIX века. Автореф. дисс.... к.ист.наук по спец. ВАК РФ 07.00.02 / Егунова, Алла Ивановна. – Саранск, 1999. – 24 с.
3. Ермолов В. А. Повседневная жизнь российских рабочих на рубеже XIX – XX вв. / В. А. Ермолов // Общество. Среда. Развитие. – 2010. – № 1(14) – С. 27–32.
4. Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII – XX вв.) / Р. Зидер. – М. : ВЛАДОС, 1997. – 302 с.
5. Лукашевич М. П. Соціологія сім'ї: теорія і практика : навч. посібник / М.П. Лукашевич. – К. : ІПК ДСЗУ, 2012. – 186 с.
6. Титова А. А. Эволюция повседневной жизни населения городов Российской провинции во второй половине XIX – начала XX вв. / Титова А. А. Дисс. канд. ист.наук, Специальность 07.00.02. – Белгород, 2016. 234 с.
7. Anderson M. Household Structure and the Industrial Revolution; Mid Nineteenth Century Preston in Comparative Perspective / M. Anderson // Household / Ed. by Laslett u. Wall. – Cambridge, 1972 – P. 215, 233.
8. Brükner P. Ober die ästhetische Erziehung des Menschen in der Arbeiterbewegung / P.Brükner, G. Ricke// Das Unvervagen der Realität. Beiträge zu einem anderen materiakistischen Ästhetikum. Berlin, 1974. – S. 38.
9. Linse U. Arbeiterschaft u. Geburtenentwicklung im Deutschen Keiserreich von 1871 / U. Linse // Archiv für Sozialgeschichte. –1972. – № 12. – S. 205, 226.
10. Ludvig H. Die Ehe im virten Stande / H.Ludvig // Die Frau. – 1986. – № I. –S. 45.
11. Mitterauer M. Ledige Mutter. Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa / M. Mitterauer. – Munchen, 1983. – S. 39.
12. Trallori L.N. Vom Leben u. vom Toten. Zur Geschichte patriarchaler Fortpflanzungskontrolle / L.N. Trallori. – Wien, 1983. – S. 173–174.
13. Sieder R. Gassenkinder / R.Sieder // Zeitschrift für politische bildung. –1984. – Bd. 5. – № 4. – S. 8.
14. Zumecker J. Straßesozialization, Versuch, einen unterschätzten Lemort zu thematisieren / J. Zumecker // Zeitschrift für Padagogik. – 1979. – Nb 25. – S. 727.
15. Kaan H. Über die Arbeiterverhältnisse im Ostrau-Karwiner Reviere / H. Kaan // Arbeiterverhältnisse im Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier, Wiedeń 1904, t. II, 106 p.

Наукове періодичне видання
Київський науково-педагогічний вісник
Науковий журнал

17 (17) 2019

Підписано до друку 10.06.2019 р. Формат 70x108/16.
Папір офсетний. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,44.
Тираж 50 прим.
Видавник: «Київська наукова організація педагогіки та психології»
04108, м. Київ, а/с 62
www.knop.org.ua
E-mail: office@knop.org.ua
Телефон: +38 066 699 58 422